

“Çar Hawar”*: Kürdistan’da isyan ve özgürlük geleneğinin/ politik örgütlenmelerin kısa tarihi

-Kemal Pir’e-

Şiar Rişvanoğlu

*“Sosyalistler, uluslara uygulanan her türlü baskıya karşı mücadele yürütmezlerse, yüce amaçlarına ulaşamazlar. Bunun için onlar, **baskı yapan** ülkelerin (özellikle büyük devletlerin) sosyal demokrat** partilerinden, baskı altında tutulan ulusların kaderlerini belirleme haklarını, yani politik bakımdan ayrılmalarını tanımalarını ve savunmalarını istemelidirler. Büyük devlet ya da sömürge sahibi devlet ulusunun sosyalisti bu hakkı savunmazsa, bu hak üzerinde direnmezse, şovenisttir.”¹*

Bu yazı tartışmasız biçimde tarihte en uzun ve sistematik zulmü görmüş ve görmekte olan halklardan birinin, coğrafyasının dört ülkeye/devlete bölünmüşlüğü nedeniyle de dünyada bir benzeri bulunmayan bir halkın trajik ama bir o kadar da onurlu direniş ve özgürlük mücadelesi geleneğine ve buna bağlı olarak politik

* “Hawar” ya da “Hewar” Kürtçe’de (Kurmanç) çığlık, imdat, sesleniş anlamına geliyor.

¹ Lenin, *Düşünceler, Aforizmalar*, Yeni Dünya Yay., İstanbul 1975, s. 159 (Vurgu Lenin’e ait)

**Buradaki “sosyal demokrat”ı, kuşkusuz “komünist” olarak okumak gerekiyor.

örgütlenmelerine kısa bir bakış denemesi olarak kurgulandı.

Başlarken Rus sosyal bilimci N.Y.Marr'ın ifadesiyle "tarihin üvey evlatları" Kürt halkının ve Kürdistan'm birkaç özelliğini hatırlamak, yaşanan trajedilerin yarattığı etkileri daha derinlikli kavramak için fikir verebilir. Birincisi, sözü edilen nüfusu sadece Ortadoğu'da 35-40 milyon civarında olan bir ulustur. (Diasporadaki Kürtlerin nüfusuna ilişkin rakamları spekülâtif olması nedeniyle telâffuz etmeden geçiyoruz). Avrupa Birliği'ne üye olan 25 devletten örnek verecek olursak; Lüksemburg, Kıbrıs, Malta gibi çok büyük bir kısmının nüfusu bir milyonun, Litvanya, Letonya, Estonya, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, İrlanda, Finlandiya gibi devletlerin ise 5 milyonun altındadır. Avrupa Birliği'nde sadece Almanya'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın, İtalya'nın, İspanya'nın nüfusu Ortadoğu'daki Kürt nüfusundan fazladır, Polonya'nın nüfusu ise yaklaşık aynı düzeydedir.² İkincisi bu ülkelerin coğrafyaları bir bütün olarak düşünüldüğünde, Kürdistan coğrafyasının hatırı sayılır ölçüde büyük olduğu ortadadır. Küçük farklılıklar ile birlikte, birçok kaynaktan, bu coğrafyanın yüzölçümü için ortalama 408 bin kilometre kareden bahsedilmektedir. Bunun 194 bini Kuzey (Türkiye), 124 bini Doğu (İran), 72 bini Güney (Irak) ve nihayet 18 bini Batı Kürdistan (Suriye) sınırları dâhilindedir.³

Üçüncüsü, Kürtçe, yeryüzünde var olan 6 bin dil-lehçe içinde, kimi dil bilimcilere göre en çok konuşulan 20, kimilerine göre ise 40 dil arasında yer almaktadır.

Yazıda, daha basit talepleri olan ilk "isyan"lar ile başlanıp, kültürel kimlikten "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"na uzanan bir dizi ileri talep içeren çağdaş anlamda örgütlü politik mücadelelere kadar direniş ve özgürlük(kurtuluş) mücadeleleri ve politik örgütlenmeler tarihsel seyri içinde, ana damarlarıyla ele alınmaya çalışılacak. Zaman zaman geri dönüşler ve ileriye atıflar olsa da, esas olarak kronolojik yöntemle bağli kalınacaktır.

Okumakta olduğunuz ilk bölümü 1938'in sonlarına kadar olan gelişmeleri kapsayacak olan bu çalışma, bir özgünlük iddiası değil ama ele alınan konuyu belli bir perspektifle bütünsellik içinde yansıtmaya iddiası taşımaktadır. Elbette kastedilen temel perspektif devrimci Marksistlerin "ulusal sorun"a yaklaşımı, temel kriter ise "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"dır.

Başlarken okuyucuya iki sınırı hatırlatmakta yarar var.

Birincisi, yazının ana hattı Kuzey Kürdistan yani Türkiye coğrafyasında gerçekleşen isyanlar, eylemler, politik örgütlenmeler olacaktır. Elbette diğer üç parçaya da değinilecektir, ama sadece genel çerçeveyi oluşturma anlamında ve zaman zaman esas temayla bağlantılı olduğu durumlarda. Bugün, özellikle Kürtler

2 Rakamlar İsmail Beşikçi'nin "Evrensel Bildirge ve Kürtler" yazısından, *Humanite Dergisi* 8. Sayı (Mart- Nisan 2005), s. 116-130.

3 A.M.Menteşavili, *Dünden Bugüne Kürtler*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul, 2004, s. 9

açısından bütün çelişkileri ile birlikte “ulusal” ve ironik biçimde “uluslararası” anlamda güncel tartışmalar daha çok Güney’de yaşanan gelişmeler üzerinden sürdürülürken, Güney’i daha kapsamlı değerlendirmek gerektiği söylenebilir. Ancak Güney’in, özellikle Saddam’ın bir oldu-bitti ile emperyalist işgalciler tarafından asılmasıyla⁴ daha da çaprazlaşan çelişkili durumu, Ortadoğu’da (Özellikle Lübnan’da) yakın zamanda yaşanan son trajediler, ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi ve AB emperyalizminin yeni planları ve özellikle de Güney önderliklerinin Irak işgali ve savaşı sonrasında emperyalizmle ilişkilerinin yarattığı gerilimli politik atmosfer düşünüldüğünde, Güney’deki gelişmelerin ancak yukarıda aktarılan kapsamda ele alınabileceği açıktır.

İkincisi ise, bütün bu tarihsel akış içinde dünya ve Türkiye kapitalizmindeki gelişmelere yine sadece konuyla doğrudan bağlantılı olduğu oranda çok kısa değinilecektir. Özellikle 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında yaşanan muazzam büyüklükte, çeşitlilikteki savaşları, krizleri, evrensel ve bölgesel ölçeklerdeki iktisadi, toplumsal gelişme ve değişiklikleri bu yazıya sadece tablonun bütününün tamamlanmasına yardımcı olduğu oranda küçük, anlık fotoğraflarla taşımaya çalışacağız.

Yine başlarken bir hatırlatma da terminolojik bir soruna ilişkin. Bu yazıda “Kürdistan” kavramı sadece coğrafi değil, tarihsel, sosyolojik, kültürel, hukuksal ve politik anlamda değişik boyutları ile bir bütün olarak kullanılacaktır. Bu farklı boyutlara ilişkin vurgu ise tekil anlamda bağlamına oturtularak yer yer ağırlık değiştirebilecektir. Bu anlamda, konuşma ve yazma etkinliği bir yana, insanın (hele bu insan Kürtse!) zihninde ve hayâl dünyasında dahi “düşünce ve ifade özgürlüğü”nü hemen her an tehdit edecek biçimde dayatılan bütün hukuksal zorlama ve tehditlere rağmen, bu konu hangi boyutuyla olursa olsun konuşulurken, yazılırken bilimsel anlamda kullanılması gereken doğru kavramın “Kürdistan” olduğu bizim açımızdan tartışılmaz niteliktedir.

En son söyleyeceğimiz sözü baştan söyleyelim: Bütün bu isyanların, direniş ve özgürlük hareketlerinin odak noktası “**Kürdistan**” sorunu, özü itibariyle

4 Saddam, yapılan kukla yargılamanın son duruşmasında ABD, İngiltere ve bazı AB ülkelerinin İran-İrak savaşında Irak’a genel olarak her türlü silah, özel olarak ise kimyasal silah satışında oynadığı role ilişkin ayrıntılı bilgiler sunacağıın işaretini vermişti. (Bu noktaya ilişkin güncel olarak en çarpıcı yazılardan birini İngiliz *The Independent* gazetesinin Ortadoğu muhabiri Robert Fisk, gazetesinin 31 Aralık 2006 tarihli sayısında yayınlamıştır. Aynı yazının çevirisi Radikal gazetesinin 1 Ocak 2007 sayısında bulunabilir) Aynı duruşmada **Kürtlere yönelik saldırı ile ilgili olarak Türkiye’nin desteğini almak üzere yapılan diplomatik görüşmelerden söz edilirken, (ki daha sonra ortaya çıkan bütün bulgular bu desteğin alındığını göstermiştir)** hatırlanacağı üzere tam bu aşamada mikrofonlar kapatılmış, duruşma salonu boşaltılarak yargılama da jet hızıyla bitirilmiştir. Müslümanların kutsal bayramının arifesinde, Huntington’ın ‘Medeniyetler Çatışması’ tezine göndermeyle adeta bir meydan okuma anlamına da gelen bu jet idam, **mahkemenin karakteri ve yargılamanın sınırları bir tarafa, kuşkusuz Kürtlere yönelik katliamların, suçlularının bir bölümünün yargılanması sürecini de en azından şimdilik berhava etmiştir.**

“ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı”nın yaşama geçirilmesi sorunudur. Özellikle bu topraklardaki Marksistler, devrimciler açısından “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” enternasyonalizmin turnusol kağıdıdır. Görünen o ki ve ne yazık ki daha uzun bir süre de öyle olmaya devam edecektir. Bu “hakkı” nasıl değerlendirdiğimize gelince, yine bu yazının sınırları açısından sadece birkaç belirleme ve alıntı yapmakla yetineceğiz.

Bir turnusol kağıdı: “Ulusların kendi kaderini tayin hakkı”

Bu coğrafyada asıl olarak Kürt ulusunun varlığı ve mücadelesi ile bağlantılı olarak tartışılan bu hak, küçük bir azınlık dışında, Kürt halkının bizzat kendi politik temsilcileri tarafından dahi unutulmuş, “Kürdistan Sorunu” tarihsel, coğrafi,⁵ toplumsal, politik ve hele hele sınıfsal bağlarından koparılarak daha çok anayasal vatandaşlığa, kültürel kimliğe indirgenmiştir. Her ne kadar Güney’deki federatif yapılanma ve T.C.’nin uykularını kaçıran müstakbel “Bağımsız Kürdistan” tartışmaları bu konuda çok ciddi yanılısma yaratıyorsa da, bu tartışmanın anayasal vatandaşlık/kültürel kimlik çizgisinin daha da ötesine taşınması, **“ulusların kendi kaderini tayin hakkı” ilkesinin sermayeden, hele hele emperyalizmden kesin bir biçimde ayrı ve bağımsız bir duruş ile birlikte yaşama geçirilmesi gerektiğini hatırlamak gerek.**

Burjuva hukukunun bile artık “temel haklar”(!) arasında saymak zorunda kaldığı⁶ bu “ilke”, esas olarak Lenin tarafından emperyalizme, kapitalizme karşı verilen mücadele bağlamında devrimci bir biçimde teorize edilmiş, böylece “ayakları üzerinde oturtularak” sınıfsal ve tarihsel temellerini bulmuş, süreç içinde ise Marksistlerin teorik katkı ve müdahaleleri ile kavramsal çerçevesine oturmuştur. Bu ilke Lenin’den sonra ise I. Paylaşım Savaşı yıllarında ABD başkanı Wilson’un 14 ilkesi olarak bilinen ilkeler arasına girerek, burjuva dünyasında özellikle uluslararası alanda popülerleşecekti. Marx’tan başlayarak gerek Lenin ve Trotskiy, gerekse bu konu üzerine kafa yormuş, kalem oynatmış tüm devrimci Marksistler “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı”nı sınırları net ve değişmez biçimde belirlenmiş püriten bir “teorik alan” olarak değil, güncel politik gelişmelerin ve sınıfsal ve toplumsal gereksinimlerin yoğun olarak ve sıklıkla etkilediği, belirlediği bir “sorunsal” olarak değerlendirmişlerdir. Bizzat Karl Marx ise, yaşadığı dönemde bu konuya ilişkin her yazısında ve özellikle yaptığı polemiklerde,

⁵ “Coğrafi” kavramının yerine, kavramın içinde geçtiği konunun, tartışmanın bağlamına göre “teritoryal”, geniş anlamda “bölgesel” ya da “ülkesel” kavramları da tercih edilebilir. Her halde de önemli olan toprağa ilişkin vurgudur.

⁶ Bkz. 5 Haziran 2003 tarihli resmî gazete. Ayrıca bu konuda bkz. Şiar Rışvanoğlu “Türkiye ‘Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı’nı Tanıyor Mu?” *İşçi Mücadelesi* Eski Dizi Sayı 9 Kasım-Aralık 2003

aşğıdaki alıntıda da görüleceğı gibi, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak biçimde, son derece berrak bir bakış açısı sunar:

“(…) Sermayenin metropolü ve bugüne kadar dünya pazarının egemen gücü olmaya devam eden İngiltere, halihazırda bir işçi devrimi için en önemli ülkedir. Üstelik bu devrimin maddi koşullarının belirli bir olgunluk düzeyine ulaştığı tek ülkedir. Zaten bu yüzden de, Uluslararası Emekçiler Birliği, İngiltere’de bir toplumsal devrimi önüne hedef olarak koymuş bulunuyor. Bunu sağlamanın tek yolu ise İrlanda’yı bağımsız kılmaktır. İşte bundan dolayı da, Enternasyonal her zaman İngiltere ile İrlanda arasındaki anlaşmazlığı ön plana çıkartmalı ve açıkça İrlanda’dan yana saf tutmalıdır. Londra’daki [Enternasyonal] Merkez Konseyi’nin özel görevi, İngiliz işçi sınıfı içinde, **İrlanda’nın ulusal kurtuluşunun kendisi için soyut bir adalet ve insanîyet sorunu değil, bizzat kendi toplumsal kurtuluşunun birinci koşulu olduğu bilincini uyandırmalıdır.**”⁷

Marksistler, sosyalistler arasında dahi ciddi tartışmalara yol açan bu ilkenin, özellikle uluslararası alanda yaşanan güncel politik ve toplumsal gelişmelerle birlikte, tekrar tekrar daha titiz ve incelikli bir bakış açısıyla ele alınması son derece elzemdir. Marksizmin ulusal sorun konusunda programatik ilkelerinden biri olan ulusların ve dillerin tam eşitliği, tersinden söylesek her türlü ulusal ayrıcalığın reddi ilkesinin doğal bileşeni olan ulusların kaderlerini tayin hakkı ilkesi,⁸ temel olarak şu iki yönüyle tarihsel olarak yaşamsal önemini devam ettirmektedir.

Birincisi, **bu hakkın savunulması kapitalist ülkelerde ve bürokratik işçi devletlerinde sosyal şovenizme karşı mücadelenin en temel yöntemini oluşturmaktadır.** Zira, burjuvazinin sınıf mücadelesinde uyguladığı en “klasik” bölme yöntemlerinden birisi işçi sınıfını birbirine karşı, diğer farklılıklar (dinsel, mezhepsel, bölgesel vs.) yanı sıra “ulusal” farklılıkları nedeni ile de kışkırtmaktadır.⁹ Buna ilişkin Alevi/Sünni kışkırtmalarında kendini gösteren en çarpıcı ve dramatik örnekleri Çorum, Maraş, Sivas olaylarında, yine bu topraklarda bulunan halklar yaşamıştır. Bu durumu çözmek için yapılacak şey, sekter ve dogmatik bir tavırla “sınıf” adına “ulusal” farklılıkları göz ardı etmek, sorunları “devrim sonrasında” ertelemek değil, tam tersi sınıfsal dinamikleri bağlamında ve “proletarya enternasyonalizmi” çizgisinde “ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı”nı sonuna

7 Aktaran Mehmet Şadi, “Enternasyonal Sömürge Devrim” başlıklı yazı, *Sınıf Bilinci Devrimci Marksist Teorik Politik Dergi*, Sayı 12 (Mart 1993), S.50, (Vurgular bana ait-Ş.R.)

8 Hatırlatmak gerekirse bu ilkelere ikincisi, “bütün ulus ve ulusal topluluklardan işçi ve emekçilerin mücadele birliği, dayanışması, siyasî ve ekonomik alandaki işçi ve emekçilerin ortak ve tek sınıf örgütlerinde bir araya gelmeleri” ilkesidir.

9 Günümüzde özellikle AB ülkelerinde göçmen işçilere karşı yükselen, yakın zamanda Fransa’da göçmenlere yönelik çıkarılan ayrımcı yasalar örneğinde olduğu gibi zaman zaman yasal düzenlemelerde ve seçimlerde doruğa çıkan ırkçılığı düşünürsek burada kastedilen şey daha açık anlaşılabilir.

Devrimci Marksizm

dek savunmaktır.

Lenin bu durumu çok veciz biçimde şöyle ifade etmektedir:

“Ulusların ve dillerin hak eşitliğini tanımayan ve savunmayan, ulusal zulüm ve eşitsizliğin her türlüüne karşı savaşmayan kimseler Marksist olmak şöyle dursun, demokrat bile olamazlar”¹⁰

İkincisi ve belki de daha da önemlisi, **bu hakkın savunulması sömürge ülkelerde kitleleri emperyalizme karşı harekete geçirme stratejisinin en önemli unsurlarından biridir.** Özellikle “ulusal sorun”un emperyalizme karşı mücadelesine ile iç içe değerlendirildiği Komintern’in (Komünist Enternasyonal) İkinci Kongresi’ndeki tartışmalarla birlikte bu konu “*Ulusal Sorun ve Sömürgeler Sorunu*” olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Bu ilkeye ilişkin tartışmaların en esaslı noktalarından biri olarak; ulusal kurtuluş mücadelesini sınıf mücadelesinden bir sapma olarak gören devrimcilere karşı Lenin 1916’da İrlanda Dublin’de gerçekleşen “*Paskalya Ayaklanmaları*” ile ilgili olarak yazdığı bir yazısında şöyle diyor:

“Sömürgelerde ve Avrupa’da küçük ulusların başkaldırısı olmaksızın; tüm önyargıları ile küçük burjuvazinin bazı kesimlerinin devrimci patlamaları olmaksızın; politik olarak bilinçsiz proleteryanın ve yarı proleter kitlelerin toprak ağaları, kilise ve monarşinin baskılarına karşı, ulusal baskılara karşı vb. mücadelesi olmaksızın bir toplumsal devrim olabileceğini düşünmek toplumsal devrimi reddetmek demektir. Bir ordu bir yerde sıralanıyor ve “bizler sosyalizm adına buradayız” diyor, diğer bir ordu başka bir yerde “biz emperyalizm adına buradayız” diyor ve bu da toplumsal bir devrim oluyor. “Saf” bir toplumsal devrim bekleyenlerin ömrü, böylesi bir devrim görmeye yetmeyecektir.”¹¹

Lenin’in geliştirdiği bu ilkeye ilişkin tartışmalara önemli katkılar sunmuş bir diğer devrim önderi Trotskiy ise ulusal sorun konusunda bolşevizmin ayırt edici özelliğini “*ezilen ulusları (en geri olanları dahil) siyasetin sadece nesnesi olarak değil, aynı zamanda öznesi olarak görüyor olması*” diye tanımlamakta ve eklemektedir: “*Proletaryaya gerçek ulusal özgürlüğü ve birliği ancak devrimci mücadele yoluyla ve burjuvaziyi bütünüyle ortadan kaldırdıktan sonra kazanacaktır.*”¹² (Vurgu bana ait-Ş.R.)

Bu konudaki son alıntıyı yine Lenin’in 10 Mayıs 1914 tarihli Pravda’da yayınlanmış olan “*İşçileri Zehirleyen İnce Nasyonalizm*” yazısından yapalım:

10 Lenin, *Düşünceler, Aforizmalar*, Yeni Dünya Yay., İstanbul 1975, S.162

11 V.I.Lenin, *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, Ankara, 1992, S.173

12 Trotskiy, *Sürekli Devrim*, Köz Yayınları, İstanbul 1975

“Ulusların ve dillerin hak eşitliğinin Marksistler açısından değeri, yalnızca onların en tutarlı demokratlar olmalarından ileri gelmez. Proletarya dayanışmasının, işçilerin sınıf mücadelesinin kardeşçe birliğinin çıkarları, ulusal en ufak bir güvensizliğe, en ufak bir “özellikçilik”e, en ufak bir kuşkuya, en ufak bir gareze yer bırakmamak için ulusların en yetkin/tam (complete) hak eşitliğini gerektirmektedir. Tam bir hak eşitliği, aynı zamanda herhangi bir dil lehine her türlü ayrıcalığın ortadan kaldırılmasını da içermektedir, bütün ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının tanınmasını da içermektedir.”¹³

Kısaca görüldüğü gibi, devrimci Marksistler, Bolşevikler hiçbir şüphe duymaksızın ezilen ulusların yanında yer almayı görev bilmiş, “sınıf”, “devrim” sorunlarını bahane göstererek, pratik olarak ezen ulus safında yer alanları acımasızca teşhir etmiştir. Bu topraklarda “komünizm” adına ortaya çıkarak Kürt Sorunu’nu görmezden gelen, hatta daha ileri giderek, dümeni doğrudan, ya da dolaylı yoldan adım adım sosyal şovenizme doğru çevirenlerin Marksizm’e ve Leninizm’e “ulusal sorun”dan başlamaları gerekecek, hem de satır satır okuyarak!

Kürdistan: “Sürekli” enternasyonal sömürge

Kürdistan, geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren, “devletlerarası” sınırları 4 ülke: Türkiye, İran, Suriye ve Irak tarafından belirlenmiş olan bir enternasyonal sömürge'dir. Bu konuda, değerli biliminsanı İsmail Beşikçi'nin 1989 yılında yazmış olduğu Türkçe’de yayınlanmış ilk kapsamlı bilimsel çalışma olan “Devletlerarası Sömürge: Kürdistan”¹⁴ adlı kitabında aktardığı ana tezlerine bütünüyle katılmaktayız.¹⁵ Kürdistan’ın “devletlerarası sömürge” olma durumu, özellikle emperyalizmin Irak işgali sonrasında daha özgül bir hal almışsa da, bu hal “enternasyonal sömürge” saptamasını tartışılır duruma getirmemiş, sadece çelişkileri çaprazlaştırarak, daha da karmaşık bir noktaya getirmiştir.

Bu konuya ilişkin son olarak, Beşikçi yakın zamanda “devletlerarası sömürge” kavramının Kürdistan’ı anlatmak için artık yeterli olmadığını, buradaki kuşkunun “devletlerarası” kavramından değil, “sömürge” kavramından dolayı ortaya çıktığını söyleyerek, kendi tezini kendi ifadesiyle bir adım öteye götürerek artık “alt-sömürge” kavramını kullanmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.¹⁶

Özgün bir tez olması açısından aktarmakta yarar görüyoruz. Şöyle diyor

13 V.I.Lenin, *Ulusal Sorun ve Kültürel Özerklik*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, S.89

14 Bu kitabın (Alan Yayıncılık, İstanbul 1989) ve özellikle bu kitabı yazdıktan sonra İsmail Beşikçi'nin başına gelenlerin de, Kürt halkının ve Kürdistan'ın başına gelenlere benzer biçimde anlatılmaya değer olduğunu geçerken belirtelim.

15 Bu konu için ayrıca bkz. İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji, Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Yurt Kitap-Yayın, İstanbul 1991.

16 İsmail Beşikçi “Evrensel Bildirge ve Kürtler” yazısından, *Humanite Dergisi* 8. Sayı (Mart-Nisan 2005), s. 116-130.

Beşikçi:

“1920’lerde Milletler Cemiyeti çerçevesinde manda (sömürge) bir Kürdistan kurulsaydı, Kürdistan’a “sömürge” denirdi. Kürdistan İngiltere veya Fransa’ya bağlı bir sömürge olarak anılırdı. Ama bölünme, parçalanma ve paylaşılma durumuyla, yani sınırları yok etmeyi, eritmeyi amaçlayan bir durumla karşı karşıyayız. Buysa Kürtleri, Kürdistan’ı statüsüz bırakmaktadır. Sömürge bile olamayan bir ülke, sömürge bile olamayan bir millet kategorisi veya alt-sömürge kategorisi böyle ortaya çıkmaktadır. Sömürge çok alt düzeyde de olsa bir statü olduğu açıktır. “sömürge...”, “sömürge ülke...” denilmektedir. Kürtler ise sınırların bölünmesiyle, inkâr ve imha ile karşı karşıya olmalarıyla hiçbir şey değildirlen, statüsüzdürler.

Klasik sömürgecilikteki “böl-yönet” politikası Kürtlerde “böl-yönet-yok et” içeriğine bürünmektedir. Sınırların yok edilmesi, eritilmesi, inkâr ve imha yok etmenin açık bir görüntüsüdür. Sömürge ile alt sömürge arasındaki en önemli fark, sömürge sınırlara sahip olması ve sömürge bir ülke olarak anılmasıdır.”

Beşikçi’nin bu yeni tezi de, muhtemeldir ki epeyce tartışma yaratacak.

Bizim kullandığımız anlamda sömürge, hiçbir dolayımaya girmeksizin, doğrudan politik bir içerik taşımaktadır. Daha açığı, Marksist teoride kullanıldığı anlamıyla “politik olarak metropol ülke tarafından yönetilen ülke ya da bölge”dir.¹⁷ Elbette burada sömürge ülke ya da sömürge bölge ile sömürücü metropol ülke arasındaki ekonomik sömürü ilişkisini görmezden gelmiyoruz. Ancak burada, özellikle çok ülkeli, çok devletli bir sömürücü sarmalında yer alan Kürdistan gibi bir ülke söz konusu iken tartışılması gereken, elbette ekonomik boyutu ile bağlantısını bir an için dahi koparmaksızın, daha çok politik bağımlılık ve ona bağlı olarak, bu bağımlılığın ortadan kaldırılması için verilen politik mücadele olacaktır.

“Enternasyonal sömürge” olarak özgül niteliği nedeniyle Kürdistan Sorunu aslında Kürtler açısından “ulusal birlik” sorunudur. Zira Kürdistan’ın gerçek kurtuluşu/kuruluşu ancak Kürt ulusal birliğinin sağlanmasından geçer.¹⁸ Bunun böyle olduğu Irak işgalinden sonra daha da belirginleşmiştir. Zira, **Güney’de bir “Kürdistan Federatif Eyaleti” kurulması ve Irak’ın devlet başkanının bir Kürt olması, Kürt ulusal kurtuluşuna katkı sağlamak bir yana, ironik bir biçimde Kuzey’deki ve Doğu’daki Kürtlerin kendi devletlerinden gördük-**

17 Sungur Savran, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri*, Cilt 1 (1919-1980), Kardelen yayınları, İstanbul, 1992

18 Bu konuya ilişkin son derece kapsayıcı ve yazıldığı dönem düşünüldüğünde “sis çanı” olarak değerlendirilebilecek kapsamlı bir yazı için bkz. (yukarıda anılan) Mehmet Şadi “Enternasyonal Sömürge Devrim”, *Sınıf Bilinci*, Sayı 12 (Mart 1993), s.38

leri baskının artmasına neden olmuş ve buna rağmen “Kürdistan Federatif Eyaleti” yöneticileri ve sözcüleri şu ana kadar bu baskılara maruz kalan Kuzey ve Doğu Kürtleri için bir girişimi, müdahaleyi bırakın, söylem düzeyinde dahi dayanışma içeren hiçbir somut ifadede bulunmamıştır.

Ulusal birliğin sağlanmasının yegâne dayanağı ulusal kimlik Kürtler açısından iki kere tehdit altındadır. Birincisi, bu coğrafi anlamda dörde parçalanmışlık, ikincisi ise her bir parçanın devletinin farklı biçimde ve süreç içinde farklı düzeylerde uygulamış ve uygulamakta oldukları inkâr, imha, devlet terörü ve soykırım politikalarıdır. Bu konuya ileride döneceğiz. Önce Kürdistan’ın sömürge olarak enternasyonalleşmesine panoramik ve kronolojik bir bakış yapalım.

Kürdistan’ın sömürgeleştirilmesi: Dörtlü kıskaç!

“... ”

*Acı artık efsane değil
Burada bir coğrafya yağmalanıyor
Bir kuş kanadını kırıyor burada
Git git bitmez bir ölüme ayarlı
...”¹⁹*

1- Kapitalizm öncesi dönem

7. yüzyılın ortalarından 9. yüzyıla kadar Arap egemenliği altında olan Kürdistan’da feodal toplum yapısı, 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar göreceli de olsa bağımsız bir gelişme izlemiştir. Özellikle Arap egemenliğinin sona ermesi ile birlikte 10.yüzyılın başlarından itibaren otorite boşluğunu değerlendiren Hasnaviler (Hasanveyh), Büveyhoğulları, Mervaniler, Şeddadiler, Hazbaniler’di,²⁰ Annaziler (Ben İnaz) ve Eyyubiler gibi bazı aşiretler, görece özerklik taşıyan ve ilk devletler olarak tanımlanabilecek yönetimler oluşturmuştur.²¹ 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadarki süreçte bölgeye damgasını vuran, bazı aşiretlerin Mısır’a hatta Batı Cezayir’e kadar kaçması gibi Kürdistan’ın toplumsal yapısını son derece büyük değişimlere uğratan olaylarla sonuçlanan Moğol istilalarıydı. Bu istilaların yarattığı yıkımı en veciz biçimde Büyük Han Münge’nin işgal için o bölgeye gönderdiği kardeşi Hülagu Han’a verdiği talimat ifade eder:

19 A. Hicri İzgören. “Anımsatır Kendini” şiirinden bir bölüm, *Verilmiş Sözdür*, İz Yayınları, İstanbul, 1986, s. 26

20 Bkz. Tori, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasına Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, S.85

21 Hasan Yıldız, *Kürt Siyasası ve Modernizm*, Nûjen Yayınları, İstanbul, 1996, S.18

“Hükmüne boyun eğenlere iyi davran! Asileri ez! Yoluna çıkan tüm kaleleri, surları yerle bir et...Turan’dan İran’a ilerle ve orayı aldıktan sonra Irak’a geç; Lorların ve Kürtlerin kökünü kazı, eşkıyalıklarıyla seyyahları her daim tasalandıran kalelerini, Kardeh-Kuh ve Lembeh-Şer’i yık...”²²

Moğol istilalarının azalması ve Moğolların bölgedeki güçlerini yitirmesi sonucunda, özellikle Safevi Devleti’nin yükselişi ile birlikte Safevi-Osmanlı-Memluk mücadelesi dönemini ifade eden 16. yüzyılın başına kadarki dönemde ise Kürdistan, Ortodoks Sünniliğin temsilcisi olan Akkoyunluların ve radikal Şiiliği temsil eden, Türkmen ve Kürt aşiretlerinin bir tür konfederasyonu²³ olan Karakoyunlu hanedanlığının yükseliş ve düşüşüne tanıklık yapmıştır.

“Kürdistan” kavramının ortaya çıkışı ise bu tarihsel aralıkta, 12.yüzyılda olmuş, ilk zamanlarda yalnızca Kirmanşah, Dinawar ve Hemedan bölgelerinde odaklanan Güney Kürdistan’ı tanımlamak amacıyla kullanılan kavram, daha sonra bütün ülke için yaygınlaşmıştır.

Daha çok beylik ve emirlik şeklinde örgütlenmiş olan Kürt toplumu, 16.yüzyılda Osmanlı ile İranlılar arasında kesin olarak bölünmeden önce, neredeyse bağımsız devletler gibi hareket eden topluluklar halinde olup kültürel ve toplumsal gelişme bakımından hatırı sayılır bir düzeye ulaşmıştı.²⁴ 12. yüzyıldan başlayarak; askeri ve şiiyasi bir kişilik olarak Selahaddin-i Eyyubî, şair ve yazar Ehmedê Xanê²⁵, Ebul-Fida, İbni Athir, İbni Şeddad ve İbni Qutayba gibi tarihçiler, El-Suhrawardi ve Ayn El-Qudat El-Hemenadi gibi filozoflar, Safi El-Din Urmawi ve Muhammed İbni Katib Erbili gibi müzikologlar, İbrahim ve İshak Mawsili ve Zeriya gibi müzisyenler, mimar ve mühendis Munis, matematikçi ve gökbilimci Muhi El-Din Axlati, biyografici İbni Kalkan, ansiklopedici İbni Nedim ve gezgin İbni Fadhlân, madenbilimden etnografyaya bir dizi farklı disiplinde eserler vermiş Ebu-Hanife Ahmed Dinawari gibi kişilikler tarihsel seyir içinde Kürt kimliğinin ilk toplumsal figürleri olmuştur.²⁶

Kürdistan batı-doğu ve güney-kuzey ekseninin hemen hemen ortasında, Baharat ve İpek Yolu başta olmak üzere kıtalararası kervan yollarının geçtiği bölgenin ise tam ortasında yer alması nedeniyle jeostratejik açıdan son derece

22 Vladimir Minorsky’dan aktaran Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, S.33

23Kemal Burkay’dan aktaran Wadie Jwaideh, a.g.e., S.33

24 Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El Kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, S.97

25Ehmedê Xanê’nin Kürt tarihindeki yerine ve rolüne ilişkin kapsamlı değerlendirme için bkz. Martin Van Bruinessen’in “Ehmedê Xanî’nin Mem û Zîn’i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü” adlı uzun makalesi. Aktaran Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. Avesta Yay. İstanbul, 2005 , s. 63-81. Bunun yanı sıra Bkz. M. Şefik Beyaz, *Çokkültürlülük ve Kürtler*, Pêri Yay., İstanbul 2006, s. 69-87

26 Aktaran Mehrdad R. Izady, a.g.e., s.97

önemli bir yere sahiptir. Tam da bu nedenlerle Kürdistan üzerindeki ilk hegemonya mücadelesi Mısır Memluk, İran Safevi ve Osmanlı Türk Devleti arasında gerçekleşmiştir. Bu mücadelede Yavuz Sultan Selim, bir geçiş bölgesi olarak düşündüğü Kürdistan'da, öncelikle Safevilere üstünlük sağlamak, daha sonrasında da egemenliği bütünüyle ele geçirmek için, Safevilerin önderi Şah İsmail'in Kürtlere uyguladığı hatalı politikalarından da faydalanarak, tarihin ilk Kürt “diplomati” İdris-i Bitlisi'nin de sayesinde Kürt beylikleri ile anlaşarak onları yanına çekmeyi başaracaktı.²⁷

Osmanlı ve İran Safevi Devletleri'nin mücadelesinde Alevi Kürtler ile Sünni Kürtlerin bir kısmının ayrı saflarda yer almış olduğu bu dönem, aynı zamanda yine **tarihte ilk kez Alevi Kürtler ile Sünni Kürtlerin güçlerinin ayrışmasının, Osmanlı ve İran egemenleri tarafından sistematik olarak birbirlerine karşı kullanılmasının** da başlangıç tarihidir.²⁸

Nitekim 23 Ağustos 1514 tarihinde gerçekleşen ve Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı mutlak zaferiyle sonuçlanan Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Kızılbaşların katli konusunda zaten kabarık bir sicili bulunan²⁹ Sultan Selim yakınındakilere Anadolu'daki Kızılbaşların öldürülmesi emrini vermiştir.³⁰

Kürt beyliklerini, dolayısıyla savaşı Kürt aşiretlerini yanına çeken Sultan Yavuz Selim, İran Safevi Devletini ve Mısır Memluk Devletini Kürdistan'ın önemli bir bölümünden atmayı başarmış, **16. yüzyılın başından itibaren Kürdistan'da belirleyici hegemonik güç Osmanlı İmparatorluğu olmuştur.** Yavuz Sultan Selim, akıllı bir politikayla Kürt beylerini ve aşiret reislerini kazanmak için daha önce Şah İsmail tarafından elinden alınmış olan mevkilerini iade etti ve onlara *de facto* özerklik olarak tanımlanabilecek göreceli bir otonomi verdi. Bunun karşılığında ise, o döneme kadar Osmanlı'ya vergi ve asker vermeyen Kürtler vergi ve asker verme ve Osmanlı ordusu saflarında savaşıma yükümlülüğü altına girecekti.

1514–1517 arasında Kürdistan üç yeni eyalete ayrılmıştı. Diyarbakır (Van Gölü'nün batı tarafı), Rakka (Urfa ve Suriye'deki Rakka) ve Musul. İlk idari örgütlenme ise Diyarbakır'da yapıldı. Ulaşımı güç bölgeler, neredeyse tamamen özerk bırakıldı, “Kürt Hükümeti” denilen bu özerk bölgeler için, vergi vermek ve askerlik yapmak zorunluluğu da yoktu ve üstüne üstlük toprakları tımar veya zeamet haline de getirilemiyordu. Eyaletin kalan kısmı ise 20 sancağa bölün-

27Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 66–67
28 Mehrdad R. Izady bu durumu bir ölçüde 1501–1524 döneminde Safevi Devletinin kurucusu ve “Alevi Kralı” İsmail'in Alevilik konusunda uyguladığı özel politikalara (Kızılbaş ordusu... vs.) bağlamaktadır. a.g.e. s. 111

29 Martin Van Bruinessen'in aktardığına göre Selim tahta geçer geçmez bir rivayete göre 40.000 Kızılbaş idam ettirmiş ve hapse attırmıştır. *Ağa, Şevh, Devlet*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, S.214

30 Hakan Özoğlu, a.g.e., S.65

müştü. Bunların bazıları merkezden atanan sancakbeyleri, yurtluk, ya da ocaklık da denilen Ekrad Beyliği (Kürt Sancağı) adı verilen diğerleri ise Kürt aileleri tarafından yönetiliyordu. Merkezi hükümetin bu sancaklara beylerbeyi vasıtasıyla müdahale hakkı olmakla birlikte, resmi görevlere sadece Kürt ailelerinin üyeleri atanabiliyordu. Genişleme döneminde çok büyük bir coğrafyaya egemen olan İmparatorluğun, sözkonusu toprakları elinde tutmak için zorunlu olarak uyguladığı daha yerelci idari anlayışa, Kürt beyliklerinin özerklikte ısrarcılığı ve direngenliği de eklenince, Osmanlı yöneticileri bu düzenlemeye büyük oranda 19.yüzyıla kadar bağlı kalacaktı.³¹

Kürdistan'da toplumsal yapı ve sınıflar

Kürdistan'daki toplumsal yapının sınıf ve katmanlarının bileşimi Martin Van Bruinessen'e göre temel olarak şu kategorilerde değerlendirilebilir.³²

- 1.En üstte mir ve ailesi.
- 2.Altta aşiret ağaları ve diğer önemli şahıslar. (Danışmanlar ve yüksek görevliler bu sınıftan seçiliyor) Aşiret seçkinlerin birçoğu kentte yaşayan, bağımsız geliri olan tımar sahipleri idi. Diğerleri ise hayvanlarının geliriyle (çobanlık yaparak) ve aşiret üyelerinden aldıkları hediyelerle geçiniyordu.
- 3.Aşiret üyesi olmayan seçkinler (resmi görevliler, zanaatkâr ve âlimler ve din adamları).
- 4.Sıradan aşiret üyeleri(atlı olanlar ve olmayanlar)
- 5.Kentlerde yaşayan ve savaşçı olmayan Kürtler.
- 6.Tepelik ve dağlık yerlerde bulunan Kürt köylüler.
- 7.Kentler ve yerleşik köylere dağılmış Hıristiyan (çoğunluğu Ermeni, Bir kısmı Süryani) zanaatkâr, usta, tüccar ve çiftçilerden oluşan reaya.

Bu dönemde, bölgedeki diğer ülkelerle birlikte Kürdistan için de tarihsel öneme sahip olan Ümit Burnu'nun 1497 yılında Vasco De Gama tarafından keşfini özellikle anmak gerekiyor. Zira bu keşifle, öteden beri İpek Yolu, Baharat Yolu hattı üzerinden karayolu ile yapılan uluslararası ticari taşımacılıktaki ağırlık merkezi aşama aşama deniz yoluna kayacak, bu durum da, bölgenin tamamı gibi Kürdistan'ın da ekonomik alandan sosyal, kültürel alana kadar bir dizi alanda yoksullaşmasını getirecekti.³³

Ortadoğu'nun iki güçlü devleti Osmanlı İmparatorluğu ve İran İmparatorluğu arasında 1639 yılında Sultan 4.Murad ile Şah Safi arasında imzalanan Zohab

31 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, S.239-241

32 Martin Van Bruinessen bu şemayı spesifik olarak Bitlis Emirliği için çizmekle birlikte, aynı şemanın küçük ölçekte bütün Osmanlı Kürdistan'ını resmettiğini de ekler. a.g.e., S.259

33 Mehrdad R.Izady, a.g.e., s. 112

(Kasr-ı Şirin) anlaşmasıyla Kürdistan ilk kez açık bir biçimde ikiye bölünmüş, sınırlar zaman zaman gerçekleşen karşılıklı ihlallere rağmen 1914 yılına kadar devam edecek biçimde kesinleşmişti.³⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak rejimi (özellikle tımar sistemi) ve idari yapılanmasının özgünlüğünden kaynaklanan sorunlarla birlikte,³⁵ pratikte yerel güç sahipleri devlet arazisini *de facto* kendi mülkiyeti sayıyor, giderek daha da ağırlaşan vergiler³⁶ sonucunda ise küçük arazi sahipleri, göçerler ve yoksul köylülük daha da yoksullaşıyordu. Burada ilginç bir noktaya dikkat çekmek gerek: Eisenstadt'a göre “*bürokratik imparatorluk*” olarak tanımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun patrimonial ve feodal sistemlerden farklarından biri de “*toprakları üzerinde belirgin bir merkezi egemenliğe*” sahip olması idi. Bu egemenlik nedeniyle, merkezi denetimin güçlendiği dönemlerde, zayıf olduğu döneme oranla köylülüğe binen yük azalmaktaydı.³⁷

17. ve 18. yüzyıllarda merkezi denetimin zayıflaması, o dönem çok sık kötüye kullanılan iltizam sistemi ile birlikte, köylülüğe yönelik sömürünün daha da şiddetlenmesine yol açtı. Bunun sonucunda özellikle yöredeki tarımsal faaliyetler bitme noktasına gelecek, bu sömürü ve yıkıma tepki olarak “Celali İsyanları” ile başlayan bir dizi köylü isyanı gerçekleşecekti.³⁸

19. yüzyıla girerken Kürdistan'da feodal-merkezi otorite ağırlığını tamamen hissettirmeye başlayacak, süreç içinde yarı-özerk sayılabilecek eyalet yönetimleri daha çok sancak yönetimlerine, sancak yönetimleri de kaza yönetimlerine bölünüp, başlarına Osmanlı Türk beyleri geçirilecek ve merkezi otorite kurumlaştırılarak **Osmanlı sömürgeciliği adım adım Kürdistan'a yerleşecekti**. Aynı dönemde giderek daha fazla sayıda **Osmanlı** yönetici Kürdistan'a yerleştirilecek, Kürt beyliklerinin daha önce sahip oldukları görelî otonomileri adım adım ellerinden alınacak ve aynı zamanda Kürdistan'ın değişik bölgelerinde, daha sonra cumhuriyet politikaları ile neredeyse tamamı “Türkleştirilecek” olan ilk **Osmanlı** kolonileri oluşturulmaya başlanacaktı.

2- Kapitalizm ve emperyalizm dönemi

19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Avrupa'da sanayi devriminin etkisiyle yükseliş dönemine giren Batı kapitalizmi karşısında, gerek ekonomik, gerek-

34 David McDowall, a.g.e., s. 54

35 Bu özgünlüğün, özellikle Avrupa feodalizminden farkı açısından ayrıntılı açıklama için bkz. Martin Van Bruinessen, a.g.e., s. 228-239.

36 Söz konusu dönemde cizye, öşür, harac-ı arziye, resm-i çift, resm-i dönüm, resm-i ağnam gibi temel vergilerin yanında, evlilik vergisi, pazaryeri resmi, yol resmi gibi neredeyse sayısız denebilecek vergi çeşidi mevcuttu.

37 Aktaran Martin Van Bruinessen, a.g.e. S.267.

38 Naci Kutlay, *21.Yüzyıla Girenken Kürtler*, Pêrî Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36-37

se sosyal açıdan çöküşün eşliğindeki Osmanlı İmparatorluğu, karşı karşıya geldiği giderek daha da güçlenen Batılı burjuva devletler karşısında sürekli yenilmiş ve egemen olduğu topraklardan adım adım geri çekilmeye başlamıştı.³⁹ Öte yandan, bütün dünyada olduğu gibi imparatorluk topraklarında, özellikle de Balkanlar'da esen bağımsızlık ve ayrılıkçılık rüzgârlarını bertaraf etmek için egemenliği altında tuttuğu halklar üzerindeki ağır baskı ve sömürüyü giderek arttırmıştı. Tarihsel ve toplumsal dinamikler açısından kaçınılmaz olan bu rüzgârlardan, kapitalizmin gelişmesine engel olan imparatorluğun kendi iç dengelerine, coğrafi zorluklar ve bölünmüşlük yüzünden feodal toplum yapısı henüz köklü bir nitel değişime uğramamış olan Kürdistan da ileride değineceğimiz gibi nasibini alacaktı. Kürdistan açısından 19.yüzyılın belirleyici düzenleme ve uygulamalarından biri de 1858 tarihli Arazi Kararnamesi'dir.

Bu kararname ile temel olarak "miri araziler" yine devletin mülkiyetinde kalıyor, ancak kullanım ve yararlanma hakkı bir anlaşma ile bireylere bırakılıyordu. Birey bu hakkı devretme yetkisine de sahipti. Bu da genel olarak uygulamada "bağışlama", ya da "satma" yoluyla oluyordu.

Aynı kararname ile esasen küçük çiftçileri, yoksul köylüleri korumak için, onların boş arazilere yerleştirilmesini öngören bir madde de vardı. Ancak bundan, küçük çiftçiler ve yoksul köylüler değil, büyük çoğunlukla ağalar, beyler ve dini şahsiyetler faydalanacak, böylece yine Kürdistan'da ilk büyük zenginler türeyecekti. Bu durumun doğal bir uzantısı olarak da toprağa yerleşen Kürtlerin sayısı artacak, toprak sahiplerinin görece çeşitlenmesiyle, köyden kente mal akışı artacak, bu da kentlerin ekonomik yaşamında, eskiye oranla kayda değer bir canlılık yaratacaktı. Bu dönem Kürdistan'da burjuva anlamda özel mülkiyete geçişin ilk adımları olarak kabul edilebilir.⁴⁰

19. yüzyıla ilişkin anılması gereken bir idari düzenleme de, 1846 tarihlidir. Bu düzenleme ile tarihte ilk kez bir idari birim kurulmakta ve adına "Kürdistan Eyaleti" denmektedir. **Bu aynı zamanda, o güne kadar adından hep bir "coğrafi bölge" olarak bahsedilen "Kürdistan"ın, ilk kez idari, dolayısıyla hukuksal bir statü kazanması anlamına gelmektedir.**⁴¹

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı itibariyle sanayi devriminin büyümesi ve yayılması ile adım adım emperyalizm çağına giren dünya kapitalizmi, doğası gereği hem artan üretime yetişmeyen ham madde açığını gidermek, yeni doğal kaynaklar yaratmak, hem de yeni pazarlar oluşturmak amacıyla İngiltere ve Fransa öncülüğünde yavaş yavaş zengin petrol ve enerji kaynağı olan Ortadoğu'ya

39 McDowall askeri üstünlüğün mutlak olarak Batı lehine çevrilmesinde 1683 Viyana Kuşatması'na ve 1687 Mohaç Bozgunu'na işaret eder. David McDowall, a.g.e., S.70

*Aktarıldığı kaynak: *Önce Söz Vardı*, Derleme-Çeviri: Sibel Özbudun, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000

40 Naci Kutlay, a.g.e., s. 38

41 Hakan Özoglu, a.g.e., s. 82-85

ve Kürdistan'a sızmaya başladı. Bir yandan feodalizmden kapitalizme geçiş sancılarını yaşayan, bir yandan da rakip devletlerle baş etmeye çalışan Rus Çarlığı da, özellikle o dönem ağırlıklı olarak İngiltere'nin elinde bulunan ticaret yollarına hakim olmak için güneye inme, dolayısıyla Kürdistan'a hakim olma planlarını geliştirdi. Böylece, Kürdistan üzerinde öteden beri hegemonya mücadelesi veren Osmanlı ve İranlılara, bu süreçte İngiltere, Fransa, Almanya ve Çarlık Rusyası da katılmış oluyordu.

Dünyada ve Avrupa'da yaşanan bir dizi ekonomik, toplumsal, politik nedenle yerküreyi yeniden paylaşmak için kesin bir hesaplasmaya hazırlanan iki emperyalist kamp doğaldır ki bu paylaşımda Kürdistan'ı da masaya yatıracaktı.

3- I. Emperyalist Paylaşım Savaşı ve Kürdistan'ın yeniden paylaşılması

“...Teknolojik açıdan ileri, ama ahlaksal açıdan ilkel Batılı toplumlara karşı koymaya kalkışanlar, acı bir bedel ödeyeceklerdir.”

-Noam Chomsky-*

a) Kuzey Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesi

Sıra dışı ve büyük bir gelişme göstererek, tarih sahnesine etkili bir emperyalist güç olarak sonradan çıkan Alman kapitalizminin dünyanın emperyal odak olmak için yaptığı manevralar, hali hazırdaki en büyük emperyalist güçler olan Fransa ve İngiltere'nin çıkarları ile çatışınca paylaşım savaşı kaçınılmaz hale gelecekti. Bölgedeki gelişmelerle birlikte dağılması artık bir zorunluluk haline gelen Osmanlı ve İran imparatorlukları sınırları dâhilindeki toprakların paylaşım planı, Kuzey Kürdistan'ın önemli bir kısmı da Ermenistan'a da bırakılacak biçimde Kürdistan'ı da kapsıyordu. Ortadoğu'yu ve Kürdistan'ı baştan aşağı kesen Haydarpaşa-Bağdat demiryolu örneğinde olduğu gibi, Almanya ile zaten uzun bir süredir var olan ekonomik ilişkiler giderek daha da geliştiriliyordu. Buna, siyasi arenada hakim güç olan imparatorluğun üst düzey bürokrat kadrosu ve yeni yükselen yerli burjuvaziye de temsil eden, İslamî hayalleri suya düşünce Turancılık ülkülerine daha fazla sarılan İttihat ve Terakki önderlerine, Almanya'nın hami ve teşvikçi olma durumu da eklenince, Osmanlı İmparatorluğu savaşta Almanya'nın yanında yer aldı.⁴²

Henüz savaş devam ederken, Fransa ve İngiltere 1916 yılında Sykes-Picot

* Aktarıldığı kaynak: *Önce Söz Vardı*, Derleme-Çeviri: Sibel Özbudun, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 33.

42 İttihat ve Terakki'nin bu değişim çizgisi ve genel olarak yapısı ve tarihsel rolüne ilişkin bkz. Tori, *Kürtlerin Yakın Çağ Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 95-105

Devrimci Marksizm

anlaşması ile Osmanlı bünyesindeki toprakları Kürdistan'ı da içine alacak şekilde paylaşacaktı. Ne var ki bu anlaşma daha sonra farklı gerekçelerle her iki tarafça da ihlal edilecekti.⁴³

I. Emperyalist Paylaşım Savaşı, şanlı 1917 Ekim Devrimi'nin, doğası gereği yerinde bir müdahaleyle savaştan çekilmesiyle, Almanya'nın yenilgisiyle son buldu. Savaş sonucunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden silindi. Savaşın galip devletleri İngiltere, Fransa ve İtalya, Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'la barış anlaşmaları imzaladılar. Yenilen devletlerle yapılan "barış" anlaşmalarının en sonuncusu ise Osmanlı Devleti'yle imzalandı. Almanya ile yapılan anlaşma Versailles 7 Mayıs 1919, Avusturya ile yapılan anlaşma Saint-Germain 10 Eylül 1919, Bulgaristan ile yapılan anlaşma 27 Kasım 1919, Macaristan'la yapılan anlaşma 4 Haziran 1920 tarihliydi. Osmanlı Devleti'yle yapılan anlaşma ise 10 Ağustos 1920 tarihini taşıyordu. Söz konusu antlaşmalar 18 Ocak 1919 da başlayan Paris Barış Konferansı çerçevesinde yapılıyordu.⁴⁴ Kürdistan üzerinde hesaplaşma, paylaşım mücadelesi savaştan sonra da devam etti. Savaşın hemen ertesinde Mustafa Kemal'in başını çektiği bir ulusal kurtuluş savaşına giren Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras olarak kalan devlet aygıtını ve mevcut yöntemleri de kullanarak Kürdistan'ın büyük bir bölümünü elde tutmaya çalışırken; İngiliz emperyalizmi petrol ve doğal kaynaklar açısından zengin olan Güney Kürdistan'a (özellikle Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi hedef alarak), Fransız emperyalizmi ise Antep, Urfa, Maraş illeri ve çevrelerine işgale girişecekti.

Osmanlı bürokrasisi ve subaylarının bir kanadını temsil eden Mustafa Kemal, bir yandan bağrından çıktıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarından arta kalanları toparlamaya çalışıyor, öte yandan batılı emperyalistleri, bir adım sonra "kitlesiz burjuva devrimi"nin önderi olarak burjuva egemenlerle birlikte yöneteceği topraklardan çıkarmak için mücadele ediyordu.⁴⁵ Yüzyılın başında tarih sahnesine çıkan ve I. Emperyalist Paylaşım Savaşı öncesi dönemden (1913'ten) başlayarak devleti yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin anlayışı esas olarak üç kıtayı kapsayan muazzam büyüklükteki bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nu bir şekilde ayakta tutmaktı. Bunun için önce, her unsuru kapsayacak derecede paternalist/himayeci bir yaklaşımı, daha sonra gayrimüslimleri bir arada tutamayacaklarını anladıkları aşamada ise halifelik kurumunu da kullanarak İslam eksenli, hilafetin yıkılmasından sonra ise bütünüyle Türklük eksenli

43 Bkz. M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917- 1923)*, Özge Yayınları, Ankara, 1989, s. 51.

44 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Hêvîya Gel Yayınları, Köln, 1990.

45 Sungur Savran, a.g.e., s. 73-75

bir tutumu benimseyecekti. Son aşamada Alman emperyalizminin de teşvikiyle “Turancılık” biçimini alan, savaştan sonra “Kemalizm” ile belli bir “modernleşme” ve “rasyonelleşme” gösteren ve giderek ırkçı-şoven bir hatta oturan bu anlayış, zaman içinde bir düşünce olmaktan öteye giderek harekete dönüşecekti. Bu saldırgan hareket, öncelikle ülkedeki belirleyici iktisadi gücü elinde bulunduran gayrimüslim ve Türk olmayan unsurlardan başladığı, Ermeni Soykırımını ile vahşetin doruğuna varan katliam ve baskılarını, “Kurtuluş Savaşı” sonuçlanana ve yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulana dek Kürtlere yöneltmemeye özen gösterdi.⁴⁶

“Kemalist Türk milliyetçiliği”ni “Turancılık” ideolojisine göre daha “rasyonel” kılan öğe, Kemalist önderliğin, iki olguyu erkenden fark etmiş olmasıdır. Birincisi, Türklerin artık savaş yıllarında kaybedilen toprakları geri almasının, gerek kendi güçsüzlüklerinden (savaştan yeni çıkmış olması, askeri teknoloji-deki gerilik, ülkede neredeyse askere alınacak erkek kalmamış olması... vs), gerekse uluslararası ilişkilerin verili durumundan dolayı mümkün olmadığı. İkincisi ise yeni cumhuriyetin, en azından Türk silahlı güçlerinin hakim olduğu bölgeleri koruyabileceğini ve artık Kemalist literatürde “Misak-ı Milli” olarak anılacak olan coğrafya üzerinde “genç ve zinde” bir ulus, Türk ulusu yaratmak için uygun koşulların bulunduğu.

“Kemalist Türk Milliyetçiliği” aynı zamanda Kürdistan üzerinde geliştirilecek militarist, politik, kültürel ve ekonomik hakimiyetin de ideolojik altyapısı olacaktır. Kemalizmin “Kurtuluş Savaşı” boyunca Kürtlerle yürüttüğu diplomatik politikadaki siyasi ikiyüzlülük örneği olan şu satırları aktaralım. TBMM Reisi sıfatıyla M. Kemal’in kendisinin de imzasının bulunduğu, 27 Haziran 1921 tarihli TBMM Vekiller Heyeti Kararı aynen şöyledir:

“... Aşamalı olarak, bütün ülkede ve geniş ölçekte doğrudan doğruya halk gruplarının ilgili ve etkili olduğu bir biçimde yerel yönetimlerin oluşturulması iç politikamızın gereğidir. Kürtlerle dolu bölgede ise, hem iç politikamız ve hem de dış politikamız açısından ölçülü yerel bir yönetim kurulmasını savunmaktayız.

Milletlerin kendi geleceklerini bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olduğuna göre **Kürtlerin** bu zamana kadar yerel idareye ait teşkilatlarını tamamlamış ve reisleri ve etkili kimseleri bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini açıkladıkları zaman kendi geleceklerine zaten sahip olduklarını, TBMM idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidirler. **Kürdistan**’daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı’na aittir ...”⁴⁷

46 Bkz. M.S.Lazarev, a.g.e., s. 101-119 . Ayrıca bkz. Wadie Jwaideh, yukarıda a.g.e., s. 195-205

47 *TBMM Gizli Celse Zabıtları-Cilt 3*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, Sayfa 550 ve devamı. Vurgular bana ait (Şiar Rişvanoğlu)

Devrimci Marksizm

Yukarıdaki alıntıda da örnek olarak açıkça görüldüğü gibi, gerek o dönemin meclis tutanaklarında ve sair resmi evrakında, gerekse Mustafa Kemal ve diğer önder kadroların konuşmalarında, yazışmalarında binlerce kez rastlanabilecek “Kürt” ve “Kürdistan” kelimeleri, yine bu yazışmalar/konuşmalarda neredeyse bir başlangıç kalıbı haline gelmiş olan “Türk ve Kürt Halkları” ifadesi, 29 Ekim 1923 ile birlikte azalmaya başlamış, Lozan’dan sonra ise söylem düzeyinde dahi bıçakla kesilmiş gibi ortadan kalkmıştır.

Kürt ulusu açısından **bugünkü sömürge sınırlarının tescili anlamına gelen** Lozan Anlaşması’nın 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte ise, 4 parçada da büyük trajedileri sahneye koyacak olan, burada, kuzeyde ise bugünkü “kirli savaş”ın tarihsel öncüllerini oluşturan kanlı ve insanlık adına utanılacak bir dönem başlayacaktır.⁴⁸

T.C.’nin adli sisteminin kurucusu ve ilk Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, bu dönemde Kürtleri ve diğer Türk/Müslüman olmayan halkların neleri “hak” ettiğini şöyle açıklıyordu 1930 yılında Ödemiş’te seçmenlere hitaben yaptığı konuşmada:

“Biz Türkiye denen, dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarında samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk, bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler.”⁴⁹

b) Batı Kürdistan’ın sömürgeleştirilmesi

Suriye ve Lübnan’ı ortak bir manda rejimiyle yöneten Fransa, 1921’de yapılan Ankara antlaşmasıyla Güney Kürdistan’ın bir bölümünü de egemenliği altına almıştır. Henüz bölünmemiş olan Suriye ve Lübnan’da 1946’ya kadar süren Fransız egemenliği altında Araplar ve Hıristiyanlara göreceli olarak bazı haklar tanınmasına rağmen, Kürtlere hemen hiçbir hak tanınmamıştır. 1946’larda bazı Arap küçük burjuvalarının önderliğinde kurulan Baas partisi, Arap burjuvazisinin ulusal/siyasal temsilcisi olarak Fransız egemenliğine karşı mücadele başlatmıştır. Bu mücadeleye, geleneksel sömürgecilğin dünya çapında geçirdiği sarsıntılar, emperyalistler arasında yaşanan çelişkiler, Fransa’nın diğer sömürgelelerinde yaşadığı özgül sorunlar da eklenince, Fransa, bir süre Suriye ve Lübnan’ı iki devlet halinde bölerek, yeni sömürgecilğin güncel taktiği olarak, yerlerine

48 Bu korkunç uygulamalara yüzlerce kaynak gösterilebilir, bununla beraber farklı ve özgün olması açısından bkz. Jonathan C.Randal, *Bunca Bilgiden Sonra Ne Bağışlaması*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, S.263–323

49 *Milliyet* Gazetesi, 19 Eylül 1930 tarihli sayı.

işbirlikçi rejimleri yerlerine bırakıp çekilmek zorunda kaldı. Fransa, Suriye'den çekilmesinden hemen önce nüfusunun ciddi bir çoğunluğu Arap olan ve birçok farklı etnik ve dinsel unsuru barındırması açısından dünyada sayılı bölgelerden bir kabul edilen Hatay'ı da Kemalist Türkiye'ye bırakacaktı. Kuruluşundan itibaren Arapların hakim ulus olduğu bir rejime sahip olan Suriye devleti militarist aygıtı ve bürokrasiyi de elinde bulunduran Arap burjuvazisi güçlendikçe, diğer parçalardaki sınıfdaşları gibi, Kürtler üzerindeki baskıların dozunu arttırmaya başladı.⁵⁰ Burjuva milliyetçisi Baas Rejiminin iktidara gelmesiyle, Suriye kendi Kürdistan'ını Arap sömürüsüne açmış, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Kürtlerin Güney Suriye'de mecburi iskânını zorlamış, ülkedeki Kürtlerin yalıtılmasını öngören “Arap Kemer” projesi gibi kendine has projelerle ve yoğun asimilasyon uygulamalarıyla sömürgeci anlayışı kurumlaştırmıştır.⁵¹

Kürdistan Sorunu'nda geleneksel Stalinist refleksiyle davranan Suriye Komünist Partisi de zaman zaman, hâlâ iktidarda olan Suriye Baas Partisi ile Kürtler aleyhine politik ittifaklar yapmıştır. Suriye Baas Partisi, Irak Baas Partisi'nden değişik olarak, aralarındaki Filistin ve Lübnan Sorunu'na yaklaşımındaki farklılıklar, Fırat nehrinin sularının paylaşımı konusundaki ayrılıklar gibi çelişkiler nedeniyle konjonktürel olarak Kürtlere bir takım tavizler vermiş, bunun sonucunda da zaten bölünmüş ve son derece güçsüz olan Suriye Kürt Hareketi'ni işine geldiği anlarda manipüle etmiştir.

Son olarak, Suriye rejiminin, içeride kendi Kürt hareketini ezmekle beraber, çelişik bir biçimde tamamen Türkiye, ABD ve zaman zaman AB üyesi ülkeler ile yaşadığı çıkar çatışmaları nedeniyle özellikle PKK hareketinin ve Kürt serhildanlarının yükseliş döneminde doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde bu harekete destek vermiş olduğunu hatırlatalım.

e) Güney Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesi

Güney Kürdistan'ın doğu kısmını oluşturan büyük bölümü, Türkiye ile İngiltere arasında varılan 1923 Lozan, 1926 Brüksel antlaşmaları neticesinde İngiltere mandası altına girmiştir. İngiltere, Irak'a egemen olduğu dönemde, esas itibariyle Araplara imtiyazlı davranmakla birlikte, konjonktürel olarak, özellikle Filistin Devrimi ile yükselme eğilimi taşıyan Arap kurtuluş hareketini bastırmak için Kürtler ve Arapların birbirine karşı kışkırtılması temeline dayanan bir politi-

50 Emperyalizme karşı mücadele eden burjuva önderliklerin, kendi ülkelerindeki ezilen uluslarına yaklaşımının onların anti-emperyalizmine hanel getirmeyeceğinin en iyi örneği Cezayir Kurtuluş Savaşı'dır. Zira, tartışılmaz bir anti-emperyalist mücadele ile 150 yıllık Fransız egemenliğinden kurtulan egemen Arap ulusu, ironik bir biçimde bu kez kurtuluşun hemen ertesinden başlayarak aynı coğrafyada yaşayan Berberi ulusunu baskı altına almaya başlamıştır. Bkz. Sungur Savran, a.g.e. s. 79

51 Mehrdad R. Izady, a.g.e., s. 205, 206

ka izlemiştir. Irak rejimi de, tıpkı Türkiye’de olduğu gibi kitlesel olarak yükselişe geçmemesi ve kendi rejimini tehdit etmemesi şartıyla Kürdistan Sorunu’nu belli sınırlar içinde de olsa, bir biçimiyle gündemde tutmayı başarmıştır.⁵²

Bu bölgedeki petrol ve diğer enerji kaynaklarını gasp eden ilk emperyalist sömürgeci olma sıfatıyla İngiltere, aynı zamanda istihbaratının gücü ve burjuva politik öngörüsünün gelişmişliği sayesinde gerçek anlamda bağımsız ve özgür bir Kürdistan’ın, genel olarak emperyalizm ve özel olarak ise kendisi için Ortadoğu’da ciddi bir tehlike olduğunu ilk fark eden ülkedir. Bu yönüyle, dikkat edilirse Kürdistan’ın parçalanmasında başından beri en önemli rolü oynamıştır. İngiltere’nin manda rejimi altında yönetimdeki feodal Arap beylikleri ile ülke içinde adım adım oluşturulan işbirlikçi Arap burjuvazisi Kürdistan üzerindeki baskı ve sömürü mekanizmasını iyice yerleştirdiler. Bu baskı ve sömürüye karşı Kürt feodalleri ve aşiret reisleri önderliğinde geliştirilen direnişler ise her zaman olduğu gibi son derece kanlı bir şekilde bastırıldı.

Burada özellikle 1919 yılında gerçekleşen Şeyh Mahmud Berzenci önderliğindeki büyük isyanın bastırılmasında İngiliz Hava Kuvvetleri’ne (RAF) ait uçakların bütün Kürt sivil yerleşim birimlerini bombalamasının özel önemine dikkat çekelim.⁵³ Tıpkı Dersim İsyanı’nda ilk Türk kadın pilotu Sabiha Gökçen önderliğindeki Türk Hava Kuvvetleri’nin yaptığı gibi!

İkinci Emperyalist Paylaşım Savaşı’ndan sonra bir dizi neden sonucunda Irak’ta devrimci bir hareket gelişmeye başlayacaktı. Bu nedenlerin ilki; özel olarak İngiltere’nin özellikle Afrika ve Uzak Asya’da bulunan diğer sömürgelerinde, genel olarak ise dünyanın her yerindeki sömürge haklar arasında yaşanan bağımsızlıkçı/ayrılıkçı kabarışlardı. İkincisi ise; Stalinizmin bütün işbirlikçiliğine⁵⁴ rağmen savaştan sonra, faşizmin yenilgisi ile SSCB ve “komünizmin” prestij kazanmış olmasıdır.

Bunların yanında Arap Baas Partisi ile Irak Kürdistan Demokrat Partisi’nin kurulmasını, daha önce kurulmuş olan ve o dönem ilerici nitelik taşıyan Irak Komünist Partisi gibi çeşitli güçlerin etkilerini de saymak gerek. Bu devrimci hareket sonucu ayaklanan halk, ilk adımda İngiliz ajanı durumundaki Irak egemeni Nuri El Said Paşa’yı bir devrimle ortadan kaldıracaktı.

Irak’ın bağımsızlığını kazanması ile kurulan görece demokratik hükümet ilk iş olarak Ortadoğu halklarının ulusal kurtuluş mücadelelerini bastırmak amacıyla kurulan Bağdat Pakti’nden (daha sonra CENTO adını alacak) ayrıldı ve Kürtlere

52 Torî, *Kürtlerin Yakın Çağ Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 234-248

53 Irak Kürdistanı’ndaki İngiliz destekli şiddet uygulamaları için bkz. M.S.Lazarev, a.g.e., s. 196-213

54 Sol/sosyalist kamuoyunda çok yaygın bir yanlışla geçerken değinelim. Stalin, esasen tarihte Hitler faşizmini ezen değil, yanlış politikalar ve İspanya İç Savaşı’ndan başlayarak “saldırmazlık anlaşması” türü anlaşmalarla ve elbette emperyalizmin kendi dinamikleri ile birlikte, faşizmi güçlendiren kişi olarak anılmalıdır.

de sınırlı da olsa bir dizi ulusal ve demokratik hak vaadinde bulundu. Ancak daha sonra Suriye'deki gelişmelere paralel bir biçimde bütün rejime egemen olan Arap küçük-burjuvazisinin temsilcisi Kasım'ın askeri diktatörlük kurması, çok kısa sürede ırkçı/şoven bir dalgaya yol açarak, burjuva demokratik açılımların sona ermesine ve Kürtlere verilmiş olan hakların geri alınmasına, vaad edilen hakların ise bütünüyle unutulmasına neden oldu.⁵⁵

Irak Kürdistan Demokrat Partisi, Irak Komünist Partisi ve Baas Partisi öncülüğünde gelişen muhalefet sonucu, 1968'de yine görece demokratik bir hükümet kuruldu. Baas'ın iktidardaki ağırlığı, daha çok feodal güçlerin hakim olduğu KDP'nin reformist karakteri ve tutarsız politikaları, Irak Komünist Partisi'nin ise diğer kardeş partilerin yaptığı gibi Kürdistan sorunu'na sırtını çevirmesi sonucunda, o dönem Kürtlerin ileri talebi olan “Bağımsız Kürdistan” bir yana, daha geri ama o dönem ulaşılabilir görünen “Demokratik Irak, Özerk Kürdistan” şiarını dahi imkansız hale getirecekti. Daha sonra Irak KDP'nin emperyalizmle, özellikle ABD emperyalizmiyle girdiği flört, Irak Komünist Partisi'nin çoğu kez Baas destekçiliğine varan revizyonizmi ve Baas'ın da konumunu güçlendirmek amacıyla emperyalizme taviz vermesi 1974 yılında Kürtlerin ağır bir yenilgiye uğraması sonucunu doğurdu.⁵⁶ Bu ağır yenilginin sonuçları 80'li ve 90'lı yılları Kürtler açısından cehennem yıllarına çevirdi. 1979'da iktidara yükselen Saddam'ın öncülüğündeki Arap milliyetçiliği, benzeri Suriye'de yapılan Kürtlerin Güney Irak'ta mecburi iskâna tabi tutulması, Suriye'deki uygulamanın Irak versiyonu olan “Arap Kemerı” Projesinin hayata geçirilmesi ile yetinmeyecek, zamanla Kürtlere karşı, saldırgan, hatta yok edici bir ırkçılık halini alacak, soykırıma varan uygulamalar imza atacak, 1988 yılında tarihin gördüğü en büyük katliamlardan ikisi olan Enfal⁵⁷ ve olan Helebçe Katliamı ile acımasızlığının doruğuna çıkacaktı.⁵⁸

Saddam sonrasındaki özgül durum ise, Barzani başkanlığında bir “**Kürdistan Federatif Eyaleti**” kurulması ve Talabani'nin Irak devlet başkanı olması şimdilik dışarıdan Kürtler lehine bir “ilerleme” olarak görünmekle birlikte, bunun ne kadar talihsiz ve özünde gerici ve işbirlikçi bir “ilerleme” olduğu ortadadır. Bunun için üç ana gerekçe sayılabilir.

Birincisi, “**Kürdistan Federatif Eyaleti**” özerkliği son derece tartışmalıdır. Zira söz konusu olan neredeyse bütünüyle yasal/kültürel özerklik çizgi-

55 David McDowall, e.g.e., s. 405-430

56 David McDowall, a.g.e., s. 431-456

57 Enfal katliamı'na ilişkin son derece ayrıntılı bilgileri için bkz. Kanan Makiya, *Vahşet ve Sessizlik*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 185-252 ve aynı şekilde Middle East Watch (Ortadoğu İzleme Örgütü), *Irak'ta Soykırım-Kürtlere Karşı Yürütülen Enfal Askeri Harekatı*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001

58 Helebçe katliamının sonuçları ve değerlendirilmesi açısından bkz. İsmail Beşikçi, *Bilim-Resmi İdeoloji Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları, İstanbul, 1991, s. 78-149

Devrimci Marksizm

sidir. Zira iktisadi ve politik karar mekanizması özerk değil, hâlâ emperyalizm güdümlüdür. O kadar ki, ülkenin ("**Kürdistan Federatif Eyaleti**") en önemli gelir kaynağı olan petrolden yönetim sadece "pay" almaktadır. Bu payın da "sus payı"ndan başka bir şey olmadığı açıktır.

İkincisi, "**Kürdistan Federatif Eyaleti**" uyguladığı politikalar itibariyle, en azından şimdilik (umalım ki değişsin!) **bütün Kürt ulusunun çıkarlarını değil, sadece "Kürdistan Federatif Eyaleti Kürtleri"nin çıkarlarını kollamaktadır**; o da tümüyle ABD ve AB emperyalizminin denetiminde.

Üçüncüsü bu federatif eyaletin varlığı büyük ölçüde Irak'taki diğer unsurların temel hak ve taleplerinin emperyalist güçler ve onun işbirlikçilerinin bastırılmasına, ertelenmesine, giderek yok sayılmasına dayanmaktadır. **Yani ironik biçimde Kürtler şu anda Irak'taki federal yapının de facto "ezen ulusu" konumundadır.** Bu Kürt ulusu için kazanım değil, olsa olsa bir utanç olabilir. Yarın direniş hareketi güçlendiğinde ve emperyalizmi alaşağı ettiğinde direnişçilerin en önemli hedefi muhtemelen bu federatif eyalet, ya da o zaman kurulmuş olur ise, o devlet olacaktır.

Yani Barzani ve Talabani önderliğindeki emperyalizmin Kürt işbirlikçileri yarın olası bir Arap-Kürt iç savaşının bugünden yarına objektif kışkırtıcısı durumundadır. Ne büyük utanç!

Sonuç olarak Güney'in sömürge statüsü nitel olarak değişmemiş, sadece biçim değiştirerek, daha da girift bir hâl almıştır.

d) Doğu Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesi

İran İmparatorluğu ve onun bünyesindeki Doğu Kürdistan, I. Emperyalist Paylaşım Savaşı'ndan hemen önce Rus Çarlığı ve İngiltere arasında yapılmış olan anlaşma sonucu paylaşılacaktı. Ancak savaş sonrasında, bu anlaşma uygulanamayacak, zira İngiltere işgali altında feodal parçalanma devam ederken, muzaffer işçi devrimini yapmış olan Sovyet Hükümeti Çarlığın yaptığı bütün antlaşmaları reddederek bu paylaşımından çekildiğini açıklayacaktı. Bununla yetinmeyen Sovyet Hükümeti'nin yükselen İran devrimci hareketlerini desteklemesi sonucunda ülke bir anda kendini devrim ve karşı-devrim ikileminde bulacaktı. Ancak bu durum fazla sürmeyecek, henüz yetişmekte olan burjuvazinin desteğini arkasına alan ve köklü feodal bağları nedeniyle daha kuvvetli konumda bulunan Rıza Han kısa sürede ülkenin bütününe egemen olacaktır. Emperyalizmle açık işbirliği yapan ve gösteriş içinde bir saltanat süren Kaçar hanedanına karşı halkın duyduğu devrimci tepkiyi yerinde değerlendiren Rıza Han'ın amacı, ülke ekonomisinin Batılı anlamda geliştirilmesi, merkezi bir ulusal ordunun kurulması ve özellikle bütün bunların önünde engel olarak gördüğü genç Sovyet Cumhuriyeti'nden esen devrimci hareketlerin ezilmesi idi.

Batiya karşı pragmatik bir politika izleyen Rıza Han, 1921'den tahttan indiği

1941 yılına kadar “Pehlevi” hanedanı adı altında, bu kez kendisi yeni bir hanedan kurarak, merkezi orduyu güçlendirip, eyaletlerde hükümet otoritesini kurumlaştırarak, kısa sürede İran’ı tekrar bir imparatorluk haline getirmiştir. Daha öncesinde de ayrıcalıklı konumda bulunan Fars ulusu, Rıza Han yönetiminde de bu durumunu korumaya devam etmiştir. Rıza Han, son derece kurnaz bir politika ile Sikak, Zarza, Mamaş, Mangur, Abdui, Mamadi ve Kardar (Bu son üç aşiretin lideri Simko,⁵⁹ Doğu Kürdistan tarihindeki önemli siyasal figürlerin başında gelir) başta olmak üzere bütün aşiretleri örgütlenmelerini, direniş geleneklerini önlemek için yerleşik hayata zorlayarak, Fars dili dışındaki dillerin kullanımını yasaklayarak Kemalizmin politikalarına çok benzer uygulamalar ile Kürdistan üzerindeki egemenliğini pekiştirmiştir.⁶⁰

Kürt isyanları içinde önemli bir yere sahip olan Simko, Osmanlı-İran sınır bölgesindeki Abdui, Mamadi ve Kardar aşiretlerinin reisi ve aynı zamanda Doğu Kürdistanlıların özgürlük mücadelelerinin sembolü olan bir kişiliktir. Kotor’dan Baneh’e kadarki bölgede birkaç yıl egemen olan Simko 1922’den öldürüldüğü 1928 yılına kadar sürekli isyanlar örgütleyecek, bunun için de I. Paylaşım Savaşı sırasında ve sonrasında Ruslar, Ermeniler, Osmanlılar, Süryaniler ve İranlılar ile birçok kez ittifak kuracak, birçok kez de savaşacaktır.⁶¹

Ayrıntılı olarak okumakta olduğunuz yazı dizisinin bir sonraki bölümünde değerlendirilecek olmakla birlikte, Doğu Kürdistan ve esasen bütünsel olarak Kürdistan tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen, yine Doğu’da İran sınırları içinde kurulmuş olan Mahabad Cumhuriyeti’ne kısaca değinelim. 22 Ocak 1946’da Qazi Muhammed önderliğinde kurulan ve sadece 330 gün yaşayabilen Mahabad Kürt Cumhuriyeti’nin arkasında temel olarak, 1942’de 11 kişiyle kurulmuş olan KJK (Komelaye Jiyanewaye Kurd-Kürt Diriliş Örgütü, kısaca Komela) ve 16 Ağustos 1945’te Mahabad’da kurulan PDK (Kürdistan Demokratik Partisi) vardı.⁶² Ancak elbette geri planında, 1920’de, Güney’de (Bkz. yukarıdaki açıklamalar) ayaklanan Şeyh Mahmut Berzenci, Koçgiri’deki direnişle eş zamanlı olarak başkaldıran Simko hareketinin ve 1929-30 Ağrı isyanının Doğu’da yankılanan etkisi ve Sovyetlerin açık koruması vardı. Kürdistan’ın özgürlük mücadelesinde bir doruk noktası olma özelliği taşıyan, bu yönüyle de hâlâ önemini ve değerini koruyan bu devlet ileride ele alacağımız bir dizi nedenle ezilecek, başkan Qazi Muhammed ve önderlerinin çoğu idam edilecekti.⁶³ Devam eden süreçte, İran Devrimi’nden önce İran’ın en kitlesel siyasi partisi

59 Simko Ayaklanması için bkz. Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 63-69

60 David McDowall, a.g.e., s. 306-311

61 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 269-274

62 William Eagleton, *Mahabad Kürt Cumhuriyeti 1946*, Koral Yayınları, İstanbul, 1976, s. 82

63 William Eagleton, a.g.e., s. 285

Devrimci Marksizm

Ulusal Cephe lideri Dr.Muhammed Musaddık'ın millileştirme hareketleri emperyalizmin yoğun desteği ile Rıza Han hanedanının devamı, Rıza Şah'ın oğlu Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından ezilmiş, bu sürecin sonunda da İran, ABD'nin emperyalizminin Ortadoğu'daki yeni gözdesi olmuştur.⁶⁴

1979 İran Devrimi sonucu kurulmuş olan Molla Rejimi, Şah Monarşisi'nin egemen kıldığı Fars ulusunun ayrıcalıklı konumuna, Kürtlerin ezilmesine dayalı rejimden kalan şovenist mirası aynen sürdürmüş, Kürdistan üzerindeki sömürgeci uygulamaları kesintisiz biçimde sürdürmüştür. Günümüzde ise **bu sömürgeci anlayışın ve uygulamaların hâlâ devam ettiğini anlamak için** özellikle, Ahmedinecad başta olmak üzere İran yetkililerinin Güney'deki Kürdistan Federasyonu ile ilgili T.C. yetkilileri ile aynı içerikteki "paranoyak" açıklamalarını dinlemek, yakın zamanda (Ağustos ve Eylül 2006) Kandil Dağı'na yönelik operasyonları ve bombardımanları izlemek yeterlidir. Üstelik bugünlerde, 2007 baharında yine Kandil Dağı'nı da içerecek şekilde yapılması planlanan sınır ötesi operasyonlardan ve bunun için İran'la işbirliğinden bahsedilmektedir.⁶⁵

Bu bölümü bitirirken, İsmail Beşikçi'nin 2006 yılında Bilgi Üniversitesi'nde yapılan Kürt Konferansı'nda yaptığı konuşmada sözünü etmiş olduğu "*Kızıl Kürdistan*"a da değinerek geçelim. Beşikçi'nin anlatımına göre, 1923 yılında, Ermenistan'la Yukarı Karabağ arasında kalan Laçın, Qelbejer, Kubatlı, Zengilan gibi yörelerde "*Kızıl Kürdistan*" adında bir özerk bölge kurulmuş, sözkonusu devlet 1928'e kadar yaşamını sürdürmüştü. 1928'de bu özerk yapının dağılmasıyla, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile siyasi ilişkilerinin iyiliğine ya da kötülüğüne bakılmaksızın, Kafkasya'dan Orta Asya'ya doğru Kürt sürgünleri başlayacak, bu sürgünler 1937'de, hatta 1944'de de devam edecekti.

Aydınlanma, direniş, isyan

Ulusal bilincin kökenleri ve ilk ayaklanmalar

Kürdistan'da politik örgütlenmelerin tarihi için başlangıç olarak alınması gereken esas dönem 19. yüzyılın sonlarıdır.

Bu sürece kadar aşiretlerin, mirliklerin, beyliklerin dönemsel ayaklanmaları olmakla birlikte, örgütlü hareketlenmelerde belirleyici karakter olarak "*ulusal bilinç*" ten söz etmek için anılan dönemi beklemek gerekecektir.

Kürdistan toplumunun özgünlüklerinden biri olan ve günümüze kadar varlığını koruyan aşiret yapıları, son derece katı hiyerarşik temelleri olan bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu yönüyle ulusal bilinçlenmenin örgütlü hale gelmesi süreci Kürdistan'da oldukça ağır bir seyir izlenmiş, politik örgütlenme sürecinde

64 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 303

65 Günlük *Evrensel* gazetesinin 3 Ocak 2007 tarihli sayısı.

geleneksel ve çağdaş öğeler çoğunlukla yan yana yürümüştür. Ortaya çıkışlarında ve programlarında ulusal hedef ve talepleri dillendiren ve görece modern bir politik hat izleyen ilk Kürt örgütlerinin kurucularının hemen hepsinin ortak özelliği, aşiret, ağa ve şeyh kökenli olmaları ya da belirli aristokrat çevrelerden gelmeleridir.

Tarihsel olarak Kürt yurtseverliğinin ilk “işaret fişegi” sayılabilecek kişi kuşkusuz 17. yüzyılda yaşayan büyük Kürt şair ve düşünürü Ahmedê Xanê'dir. Bugün edebi olarak evrensel aşk destanları arasında sayılan, ancak bir yönüyle de ulusal bilincin ilk yazılı metni sayılabilecek Mem û Zîn adlı eserinde, daha o yıllarda şöyle yazıyor Xanê:⁶⁶

...
*Kürdlerin hepsi dört kenarda yer almış
Kürd aşiretlerini her iki taraf
Yok edici oklarına etmişler hedef
Sınır boylarında Kürdler sanki kilitmiş
Ve her aşiretleri sanki bir setmiş*

...
*Kürdler tümüyle kana bulanırlar
Ve bir berzah gibi onları ayırırlar*

...
*Bundandır hep anlaşmazlık içinde oluşları
Ve parçalanmışlık içinde, birbirlerine karşı oluşları
Olsaydı bir uzlaşma ve dayanışmamız eğer
Ve hepimiz birbirimize itaat etseydik eğer...*

Aynı dönemde Osmanlı Kürdistan'ında, Hakkari, Bitlis ve Cizre gibi önemli beylik merkezlerinde, Kürtçe'de ciddi ölçekte saray edebiyatı ürünleri veriliyor, sanatsal ve bilimsel faaliyetler yürütülüyordu. Kürt edebiyatının önemli isimlerinden Şeref Han'ın Şerefname adlı eseri de bu dönemin ürünüdür. Bu dönemde yetişen Kürt şairleri, yazarları için çekim merkezi Kürdistan değil daha çok İstanbul oldu. Fuzulî, Nabî, Nef'i gibi şairler ürünlerini Kürtçe vermek yerine İstanbul'a giderek Osmanlı edebiyatına dâhil olmuşlardı.

Baban aşireti isyanı

Zaman içinde adım adım gelişen ulusal bilincin ilk dışa vurumu 19. yüzyılın başında Osmanlı'nın Kürt beyliklerini merkeze daha sıkı bağlama yolundaki ilk girişimleri sonucu gerçekleşen Kürt ayaklanmaları ile oldu. İlk isyancı, Kürdistan'ın en bayındır beyliklerinden biri olan Baban Beyi İbrahim Paşa'nın

66 Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girenken Kürtler*: Pêri Yayınları, İstanbul, 2002, s. 423-425. Ayrıca bkz. J. Kurdo, *Kürt Kültürünün Kaynakları ve Uygarlıklar Beşiği Kürdistan*, Özge Yayınları, Ankara, 1993, s. 73-79

Devrimci Marksizm

ölümü üzerine Osmanlı yönetiminin onun yerine emir olarak meşru varisi olan kendisinin değil Babanlar'a rakip aşiretlerden birine mensup Halit Paşa'nın tayin edilmesi üzerine ayaklanan Abdurrahman Paşa idi. Bu isyan 3 yıl boyunca yalnızca Osmanlı merkezi ordusuna ve Musul ve Bağdat valilerinin ordularına karşı değil, sözkonusu orduların safında çarpışan rakip aşiretlere karşı da sürdü ve ancak 1808'de bastırılabilirdi.⁶⁷

Rewanduz isyanı

19. yüzyıl boyunca kesintili olarak sürecek Osmanlı-Rus savaşlarının da etkisi ile Kuzey Kürdistan'da savaflara ilk büyük köylü ayaklanmaları eşlik etti. İlk ayaklanma dalgası, 1806–12 Osmanlı-Rus savaşından sonra 1815'te, İran'da Nahcıvan'dan Erzurum'a kadar uzanan bölgede yaşandı. Bu ayaklanmanın özgünlüğü ve kendinden sonrakilerden farkı, ayaklanmada göçebelerle köylülerin yanı sıra Ermenilerin de Kürtlerle aynı safta omuz omuza savaşmış olmalarıydı.

Daha sonraki büyük isyan Selahaddin Eyyubi'nin soyundan gelen Mir Mehmed'in önderliğinde olacaktı. Askeri ve diplomatik alanda ciddi başarılar kazanmış olan Mir Mehmed Rewanduz'da kurduğu fabrikalarda tüfek ve mermilerin yanı sıra 200'ü aşkın top da imal ediyordu. 1833'te kuzeye Mardin ve Nusaybin yöresine doğru ilerlemeye başladığında, 10 bin süvari ve düzenli talim görmüş 20 bin piyadeden oluşan bir orduyu yönetiyordu. Bu düzenli Kürt ordusuna yerel halkın oluşturduğu çeteler de destek verince Musul ve Bağdat valilerinin askerleriyle desteklenen ve Tanzimat'ın müstakbel mimarı Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna kök söktürecek, 1833–34 boyunca süren savaşın sonunda Reşit Paşa çekilmek zorunda kalacaktı. Bu savaşta ise **ilk kez bağımsızlık isteyen beyler ve köylüler ortak bir mücadele yürütmüş oluyordu.**⁶⁸

Bedirxan isyanı

Osmanlı ve Kürt orduları arasında savaş 1836'da tekrar başlayınca, Osmanlı yönetimi çareyi "Müslümanlar arasında barış" çağrısı yapmakta ve bunu Kürt mollalar arasında yaygınlaştırmakta buldu. Xati adlı bir molla'nın "cahş"lık⁶⁹ yaparak "*Halifenin ordularına karşı savaşan kâfirdir*" diye bir fetva çıkarması üzerine Kürt Beylikleri sessizliğe gömülecekti. Bu sessizlikten yararlanan Osmanlı, hemen ardından Mir Mehmed'i öldürerek, onun çabasıyla büyük ölçüde birleşik bir yönetime kavuşturulmuş olan bağımsız Kürt beyliklerinin varlığına son verdi. Ancak sırada askeri ve diplomatik yollardan kuzey Kürdistan'ı birleştirmeye ça-

67 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, Cilt 6, s. 1898

68 Torî, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, S.115

69 "Cahş"lığın Kürdistan toplumundaki/tarihindeki konumu için bkz. Mehrdad R. Izady, *Kürtler Bir El Kitabı*, Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 329–332

İrşan, doğrudan doğruya Botan beyliğinin kontrolüne girmeyen, Kars ve Muş gibi emirliklerle de ittifak oluşturmayı başaran Botan beyi Bedirxan vardı. Osmanlı ordusunun 1839’da Nizip savaşında Anadolu’nun göbeğinde Kavalalı İbrahim Paşa tarafından yenilgiye uğratılması⁷⁰ üzerine giderek önemli bir güç haline gelen Bedirxan Bey 1845’e varıldığında, Diyarbakır, Musul ve İran sınırında kalan bölgenin tamamını kontrol altında tutuyordu.

Egemenliği altında olan bölgeleri bir tür “meşveret” sistemiyle yöneten Bedirxan, bir yandan ulusal bilincin yaratılması yolunda izlediği akıllı politika, özellikle dinsel hoşgörü ile Kürtler arasındaki itibarını arttırıyor, öte yandan aşiret reislerinin maiyetindeki silahlı adamları, doğrudan doğruya kendi düzenli ordusuna bağlı seçkin askeri birlikler şeklinde örgütlemekle, aşiretlerin toplumsal hayattaki rolünü zayıflatıyordu. 1840’lara gelindiğinde Tanzimat’ın etkisi Kürdistan’da da hissedilmeye başlamıştı. Göreceli özgürlük ortamından yararlanan misyoner ve konsolosların Hıristiyan azınlıklara yönelik faaliyetleri sonucunda Amerikalı misyonerlerin Hakkari’de Tiyarî bölgesinde kale gibi tahkim edilmiş bir okul inşa etmeleri ve bunun ardından Nasturîlerin Hakkari emirine vermekle yükümlü oldukları vergiyi ödememeleri üzerine emir, bağlı olduğu Bedirxan’dan yardım istemişti. 1843’te düzenlenen bu sefer, 10 bin kişinin öldürüldüğü büyük bir katliama yol açacaktı. Britanya ve Fransa’nın devreye girmesi üzerine Osmanlıların Bedirxan üzerine bir ordu yollamasıyla başlayan savaş 1847’ye kadar sürecek ve ancak Bedirxan’ın yeğeni Yezdan Şer’in taraf değiştirmesiyle sona erecekti.

Yezdan Şer ayaklanması

Bedirxan’ın teslim olup önce Girit’e ardından da Şam’a sürgüne gönderilmesini takiben Yezdan Şer, emir olarak değil bu kez vali olarak Hakkari’ye atanacak ve bu atamayla Hakkari artık bir Kürt beyliği olmaktan çıkarak bir Osmanlı vilayeti haline gelecekti. Bunu takiben 1849’da da Bitlis emiri Şerif İstanbul’a çağrılarak yerine bir vali tayin edilecek, böylece Bitlis de aynı şekilde bir Kürt beyliği olmaktan çıkarak bir Osmanlı vilayeti haline gelecekti. Yezdan Şer 1850’de de, Hakkari valiliğinden azledilecek, ancak daha sonra Osmanlı-Rus savaşının, Kırım savaşının yarattığı toplumsal çalkantıdan da yararlanarak 1855 baharında 2 bin kişilik bir güçle Bitlis’i ele geçirecek, aralarında Yezidi, Ermeni, Rum ve Süryanilerin de bulunduğu 100 bine yakın kişiyi ayaklanmaya katacaktı. Musul’u, ardından da Siirt’i ele geçiren isyancılar kuzeye Van ve Erzurum’a yönelecek, burada Rus ordusunu da katılmaya ikna etmek için çalışan Yezdan Şer’in bu çabası sonuçsuz kalacaktı. Ayaklanmanın iyice yayılma tehlikesi üzerine devreye giren Britanya müdahalesi ve Musul’dan gelen İngiliz elçisinin ver-

70 Bu yenilginin ikili bir etkisi olacaktı. Bir yandan isyancı Kürtlerin Osmanlı’nın yenilmezliğine olan inancı sarsılacak ve kendine güvenleri pekişecek, öte yandan her tarafta benzer isyanlarla uğraşan Osmanlı yöneticilerinin morali ciddi oranda bozulacaktı.

diği teminata güvenen Yezdan Şer isyanı sona erdirecek, İstanbul'a varır varmaz tutuklanması üzerine de öndersiz kalan bu önemli ayaklanma, ne yazık ki hiçbir askeri müdahale gerektirmeden bitecekti.

Yezdan Şer ayaklanmasını diğerlerinden ayıran özellik, ilk kez Kuzey ve Batı Kürdistan bölgelerine birlikte yayılmış olmasıdır. Bunun yanı sıra, hem Rusya, hem de Britanya'nın çıkarları ile dolaysız bir ilişkisi olduğunu göstermiştir.⁷¹

Şeyh Ubeydullah Nehrî ayaklanması

Bağımsız Kürt emirliklerinin Osmanlı tarafından ortadan kaldırılması imparatorluğun Kürt bölgelerindeki egemen politik-idari örgütlenmenin çökmesi anlamına geliyordu. Kürt aşiretlerinin, nüfuz sahibi emirlikler tarafından ayakta tutulan konfederatif beraberliğinin sonunu getiren bu "tasfiye" sonucunda her aşiret kendi aidiyetlerini öne çıkararak "bireyleşme" ve ortak iradeyi umursamama yoluna girmiş oldu. Bu yapıların gördüğü aşiretler arasındaki ilişkiyi düzenleme, arabuluculuk yapma gibi son derece önemli işlevleri sağlayan siyasal güç de ortadan kalkmıştı. Bu işlevi kendileri bu düzenin dışında yer aldıkları sürece arabuluculuk ve "sulh" yapabilen tarikatlar ve şeyhler devraldı. Özellikle 19. yüzyılın başında Mevlana Xalid'in kimliğinde, ilk kez Orta Asya'da (Buhara) doğmuş olan Nakşibendî tarikatı Kürdistan'da ulaşacaktı.

Kürdistan'da hızla yayılan bu tarikatın, o güne kadar ayrıcalıklı konumda bulunan Kadiri tarikatından iki önemli farkı vardı: Birincisi, şeyhlik yalnızca soy yoluyla geçmiyor, şeyh müritlerinden birine şeyhlik icazeti verebiliyordu; ikincisi ise şeyhlerin kendilerini temsil etmek üzere seçtikleri "halife"ler kendilerinin belirleyebileceği başka birisini de "halife" tayin edebiliyordu. Bu özellikler Nakşibendî tarikatının Kadiriliğe oranla çok daha yaygın bir örgütlenmesine yol açtı.⁷² Nakşibendîlik Kürdistan coğrafyasında o denli hızlı yayıldı ki, Mevlana Xalid, henüz daha Kadiriyken onun şeyhi olan Şeyh Abdullah (ve kardeşi Şeyh Ahmed), daha sonra eski müritlerinden icazet alarak faaliyetlerini birer Nakşibendî şeyhi olarak sürdürdü. 19. yüzyılın son büyük Kürt ayaklanmasının önderi de işte bu soydan gelen bir Nakşibendî şeyhi, Şeyh Ubeydullah olacaktı. Bu ayaklanma da başka bir Osmanlı-Rus savaşı, ünlü "93 harbi" (1877-78) sonrasında gerçekleşecekti.⁷³

Dersim, Mardin ve Hakkari yörelerinde başlayan ayaklanmaların ilk nedeni savaştan sonra ücretlerini alamayan askerlerin yöreyi haraca kesmeleriydi. Hedef bu kez İran'dı. İran Şahı'nın Şeyh Ubeydullah'ın töre gereği kendi hakkı olduğuna inandığı bazı vergileri, İran'da yaşayan Kürtler'den talep etmesi ve aşiretlerin vergiyi ödemeyi reddetmesi üzerine, Şeyh Babıali'yle anlaşarak, 1880'de bütün

71 Tori, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, S.128-131

72 Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yay, İstanbul, 2003, s. 334-364

73 Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 95-101

güney Azerbaycan'ı ele geçirmesini sağlayan bir sefer düzenlemiş, bunun yanı sıra, bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulmasını sağlamak amacıyla Britanya, Rusya, Mekke Şerifi ve Mısır Hıdivi ile de ilişkiler kurmuştu. Ayaklanmanın askeri başarısı üzerine Britanya ile Rusya'nın Babıali'ye Şeyh Ubeydullah'a verdiği desteği kesmesi için baskı yapması sonucu 1880 kışında Osmanlı ordusu Kürdistan'da olağanüstü bir yığınak yapmaya başladı. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah ordusu ile geri çekilecekti.⁷⁴

“Bavê Kurdan” (Kürtlerin Babası): Sultan Abdülhamid

Tanzimat sonrasında İstanbul'daki yönetim değişikliğiyle birlikte 1880'den sonra Kürt-Osmanlı ilişkileri de radikal bir dönüşüme uğramıştı. 19. yüzyıl boyunca, özellikle 1839 Tanzimat Fermanı sonrasında Kürdistan'daki yerel iktidarlara karşı yürütülen operasyonlar, bizzat reformist Tanzimat bürokrasisinin yönetim anlayışının bir ürünüydü.

Sultan II. Abdülhamid diğerlerinden farklı olarak, kendi iktidarını modern bir bürokrasi aracılığıyla değil, en geleneksel unsurlarla, aşiretlerle, şeyhlerle kişisel ilişki kurarak, onlara verdiği bir dizi unvan ve taviz ile sadakatlerini kazanarak yerleştirmeye çalışıyordu. Daha sonra “Bavê Kurdan” (“Kürtlerin Babası”) olarak anılacak olan sultan saltanatının ilk yıllarında, büyük isyancı Bedirxan'ın oğullarından Bahri Xan'ı kendisine yaver olarak atamış, bunun yanında yine yukarıda ifade ettiğimiz dönemin önemli isyancılarından Baban aşireti lideri Abdurrahman Paşa'nın varislerine de yönetimde ve Darülfünun'da önemli görevler vermişti. Bu süreçte atılan en önemli ve çarpıcı adım 1890'da Kürt aşiretleri üyelerinden oluşturulan Hamidiye Alayları'nın kurulması olacaktır.⁷⁵

Kürdistan'ın “truva atı”: Hamidiye alayları

*“ ağaç demiş ki baltaya
sen beni kesemezdin ama
ne yapayım ki sapın benden
bak şu ağacın bilincine sen
ölen ben öldüren benden ”*
Ruhi Su, Sanat Emegi, 1978

Hamidiye Alayları'nın özel bir önemi hak etmesinin nedeni hem Kürdistan için hem bütün bu coğrafyada yaşayan Müslüman/Türk olmayan halklar için ta-

74 Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler ve Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, Anka yayımları, İstanbul, 2004, s. 78

75 *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, SSCB Bil. Akad. Doğu Bil. Ens.-Ermenistan SSC Akad. Bil. Ens. Kürt Kom Pêri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 42-49

şıdığı “lanetli değer”, hem de uygulamaları ile kendinden sonra birçok ülkede örnek alınmış bir model oluşturmasıdır. Hamidiye Alaylarının kuruluş fikri esas olarak Şeyh Şamil’in torunu olan Müşir M. Zeki Paşa’ya aittir. M. Zeki Paşa; Van, Erzurum ve Bitlis taraflarına yaptığı ziyareti sırasında Kürt aşiretlerinin imparatorluğa karşı isyankârlıklarını, diğer halkların ise itaatsizlik ve muhalefeti görmüş, Rusya’da Çar’a bağlı Kazaklardan oluşan ve Ruslar dışındaki uluslara, özellikle isyancı Kazaklara karşı kullanılan özel birlikleri model alarak, aynıının doğudaki Kürt aşiretleri içinde yapılmasını sultana önermiştir.⁷⁶

33 yıllık saltanatı boyunca milyonlarca Hıristiyan ve bir o kadar diğer halkların kanını döktüğü için “Kızıl Sultan” adını alacak olan Abdulhamid bu “dâhiyane” fikri derhal hayat geçirmiştir. Sultan eşzamanlı bir biçimde I. Meşrutiyeti sonlandırmış, Millet Meclisi’ni kapatmış ve Teşkilat-ı Hafiyeye’yi (Gizli Teşkilatı), ülkenin dört bir yanında, yöre ve vilayetlerde yaygınlaştırmıştır. Bu teşkilatın bireyleri doğrudan doğruya II. Abdulhamid’e bağlı olarak sultana ve imparatorluğa muhaliflerle ilgili ve günlük, haftalık, aylık raporlar veriyorlardı. **Hamidiye Alayları’nın kuruluş amaçları şöyle sıralanabilir:**

Birincisi; devlete karşı itaatsizlik içinde olan Kürtlerin itaat etmelerinin sağlanması. M.S. Lazarev’in P. İ. Averyanov’dan aktardığına göre;

“Hamidiye Alayları ile Kürtler arasında yurttaşlık duygusunu yaratmak ve giderek Osmanlı Hükümetinin otoritesine boyun eğdirmenin gereğine inanmalaıydı.”⁷⁷

Abdulhamid bir beyanında bu durumu şöyle ifade etmişti; “Rumelinde ve bilhassa Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve herşeyden evvel içimizdeki Kürtleri yoğurup kendimize mal etmek şarttır” Göçebe durumunda olan ve imparatorluğun bir türlü zaptedemediği aşiretleri iskân ederek, ehlileştirilecek, askeri disiplin içine sokulacak olan aşiretlerden “Doğu Anadolu” için kolluk kuvvetleri biçiminde faydalanılacak, düzenli süvari alayları oluşturulacaktı.

İkincisi; Ülke topraklarının bütününde İslamlaştırma politikasının hakim kılınması için, Hıristiyan ve diğer gayri Müslim halkların zorla Müslümanlaştırılması ya da katledilmesi.

Üçüncüsü; gelişebilecek ulusal hareketlerin bastırılmasıydı.

Dördüncüsü ise Kürtlerin aşiretsel yapılanmalarından dolayı, Kürt aşiretlerini birbirine kırdırtmak, rejim karşıtlığından vazgeçirmek, isyanları kanla bastırmaktı.

Hamidiye Alayları için Kürtlerin seçilmesinin iki ana nedeni ise; Kürtlerin

76 Aktaran Yılmaz Demir, 14 Eylül 2003 tarihli “Hamidiye Alayları” adlı makale, internet ortamında “Tarih ve Demokrasi Forumu” adlı internet sitesi.

77 Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, SSCB Bil. Akad. Doğu Bil. Ens.-Ermenistan SSC Akad. Bil. Ens. Kürt Kom., Pêri Yayınları, İstanbul, 1998 , s. 42-49

nicel olarak aynı zamanda Müslüman da olan en büyük unsur olmalarıydı. İkincisi ise, coğrafyayı çok iyi tanımaları ve iyi savaşçı olmaları idi. Hamidiye Alaylarından bir yıl sonra Aşiret Mektepleri kuruldu. Bunların da iki işlevi olacaktı; Müslüman, Arap çocuklarını ve aşiretlerini imparatorluğa bağlamak ve Hamidiye Alaylarına altyapı oluşturmak Arap, Arnavut, Kürt aşiret reisleri çocuklarını, dönemin “parasız yatılı meslek okulu” bu okullarda okutmuşlardı, zira Aşiret mekteplerinde okuyanların büyük bir çoğunluğu mezun olduktan sonra Hamidiye Alaylarının başına getirilmekteydi. 1895 yılında Patnos, Somaz, Toprakkale, Van, Modak ve diğer bazı şehirlerde bu tür okullar açıldı. Gruplar halinde Kürt, Arap, Çerkez, Arnavut ve diğer halklara mensup çocuklar bu okullarda Osmanlı Mollaları tarafından “panislamist” ilkelerle okutuluyor, şovenist bir eğitimle beyinleri Türkleştiriliyor ve anadilleri başta olmak üzere tam bir asimilasyona tabi tutuluyordu.

Hamidiye Alayları ilk olarak 1894’de, Sason bölgesindeki Ermenileri katletmekle işe başlayacak, 1894–96 arasında süren çatışmalar sırasında ise sayı tam olarak bilinmemekle birlikte, onbinlerce Ermeni bu alaylarca öldürülecekti.⁷⁸ Son derece ironik bir gelişmeyle Hamidiye alayları daha sonra yalnızca Hıristiyan ve gayrimüslim azınlıklara karşı değil, **Dersim ve Musul yöresindeki yerel Kürt ayaklanmalarını da bastırmak üzere kullanılacaktı.**

Ancak bu başarının diğer bir yüzü Kürdistan’da aşiret yapılarının daha da “askerileşmesi” ve toplumsal yapının yeni çelişkilerle bölünmesiydi.

1910 yılına gelindiğinde sayısı 64’ü bulan Hamidiye alaylarının sonunu ise, yaptıkları son katliam olan korkunç 1915 Ermeni Soykırımı getirecekti. Soykırımdan sonra uluslararası gündemde de rahatsızlık yaratmış, Rusya ile giriştikleri çatışmalarda artık eskisi gibi savaşmadıkları görülünce de dağıtılmıştır. Hamidiye Alayları’nın dağılmasından sadece bir yıl sonra ise Kürdistan’da yeni bir isyan dalgası başlayacaktı.

“Ulusal aydınlanma” başlıyor

22 Nisan 1898’de Kahire’de tarihin ilk Kürt gazetesi olan “Kürdistan”ın Miqdat Bedirxan tarafından yayınlanması bir dönüm noktası olmuştu. Kürdistan gazetesi Kürt milliyetçiliğinin bir nevi manifestosu niteliğini taşıyordu. Kürtler açısından “Ulusal Aydınlanma”nın politik, felsefi ve kültürel temelleri bu gazete ile atılmaya başlanmıştır.

Bu gazetenin hemen ardından, Kürd Teavûn ve Terakki Gazetesi (Kurdistan), Rojî Kurd, Yekbûn, Hetawî Kurd, Hevi ve bir dizi gazete, dergi, yayım hayatında mantar gibi bitecekti.

20.yüzyılın başında Kürt ulusal hareketinin önemli politik merkezlerinden

78 David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*. Doruk Yayınları, İstanbul, 2004, s. 97–103

Devrimci Marksizm

birisi İstanbul olmuş, ilk Kürt örgütlerinin çoğu politik yaşama burada gözlerini açmıştır. İlk Kürt örgütü olarak bilinen Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti 1900 yılında burada kurulmuştur.

İkinci Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, 1908-1920 yılları arasında muazzam bir hız ve çeşitlilik içinde politik, kültürel ve toplumsal amaçlı bir dizi yeni örgüt ve bu örgütlerin şubeleri İstanbul, Diyarbakır, Bitlis, Van, Elazığ, Erzurum, Süleymaniye, Musul, Mahabad gibi şehirlerde kurulmuştur. Bunlar arasında ilk elden sayılabilecek olanlar şunlardır;⁷⁹

- *Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti (Kürdistan Güçlü İrade Topluluğu/Derneği-1900)
- *Kürdistan Teavûn ve Terakki Cemiyeti (Kürdistan Dayanışma ve Gelişme Topluluğu/Derneği -1908)
- *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (Kürt Eğitimi Yaygınlaştırma Topluluğu/Derneği-1910)
- *Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Topluluğu/Derneği-1910)
- *Hêvî -Kürt Talebe Cemiyeti (Umut-Kürt Öğrenci Topluluğu/Derneği 1912)
- *Kürdistan Muhiban Cemiyeti (Kürdistan'ı Sevenler Topluluğu/Derneği 1912)
- *Kürdistan Teşri-i Mesai Cemiyeti (Kürdistan Yasal Çalışma Topluluğu/Derneği-1912)
- *Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti (Kürt Bilimleri ve Yayınları Yaygınlaştırma Topluluğu/Derneği 1918)
- *Kürdistan İstiklal Komitesi-1918
- *Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan İlerleme Topluluğu/Derneği-1918)
- *Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (Kürt Kadınları İlerleme Topluluğu/Derneği-1919)
- *Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti (Kürt Toplumsal Örgütlenme Topluluğu/Derneği-1919)
- *Kürt Amele Teşkilatı
- *Kürt İstiklal Fırkası
- *Azadi (Bağımsız Kürdistan Cemiyeti-1923)
- * Xoybûn-1927

Kürt aydınlarının örgütlendiği en büyük cemiyetlerden, yayılmaya başlayan milliyetçi dalganın da en önemli kaynaklarından olan Kürt Teali Cemiyeti 1912'de İttihat ve Terakki tarafından kapatıldı. Ancak bu dalgayı, yayımlanmaya devam eden Roja Kurd (Kürt Günü), Hetawe Kurd (Kürt Güneşi), Jîn (Hayat) gibi dergilerle, başlangıçta Cemiyet'e bağlı bir yan kuruluş olan ve Said-i Kürdi'nin kilit bir rol oynadığı Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti ve bu cemiyetin açtığı Kürtçe

⁷⁹ Hasan Uşak, *Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 232

eğitimi veren okul sürdürdü. Örgütsel anlamda da, 1912’de özellikle öğrencileri biraraya getiren ve aydınları örgütlemeye daha çok çaba gösteren Hevî (Umut) cemiyetin yerini aldı. Dışarıda uluslararası alanda yaşanan çelişkilere, içeride de İttihat ve Terakki Fırkası ile İtilaf ve Hürriyet Fırkası’nın iktidar mücadelesi, yaşanan politik ve toplumsal çatışmaları arttırmıştı. İmparatorluk merkezindeki çalkantılar Kürdistan’da da bir şekilde tepki yaratıyor, Kürt aydınları ve ileri gelenleri anılan örgüt ve kurumları bir araya getirmek için yoğun faaliyetlerde bulunuyordu.

Yeni yüzyılın ilk büyük isyanı: Bitlis ayaklanması

Kürtlerde başlayan aydınlanma ve hareketlenmenin ışığında, yukarıda aktarıldığı üzere Mayıs 1912’de İstanbul’da değişik Kürt siyasi ve sosyal grup temsilcileri toplanarak, oybirliğiyle bir birlik partisi örgütlenme kararı aldı. Bu kararın ilk somut yansıması olarak, ulusal uyanışın ilk pratiği Bitlis ve çevre vilayetlerde şekillendi.⁸⁰ Bölgedeki Kürt Hareketi yöneticileri bağımsız bir Kürt Beyliği amacıyla yola çıktı. Siirt Vilayetinde, Botan, Şirvan, Eruh, Hizan, Modke, Hoyudş, Diyarbekir (Amed) vilayetinde Mardin, Nusaybin, Midyat, Cizre ve Silvan, Musul vilayetinde Zaho, İztahir, Süleymaniye ve Kerkük, nihayet Van vilayetinde de Başkale, Celikan ve Gorcikan bölgelerinde direnişi başlatmak, merkezi yönetimin kurumlarına, silah depolarına el koymak, kurumun merkezden gelen yöneticilerini kovarak yerine Kürt temsilcileri koymak gibi amaçlar taşıyan birlik, direnişi yönetmek için “İrşad” adında bir örgüt kurdu. Sibki Aziz Bey, Zikri Akid Efendi, Eleşkirt Şeyhi Osman Efendi, Selim Efendi ve Bekir Efendi’den oluşan komite bir taraftan hızla örgütlenme ve yayılma çalışmaları yapıyor, bir taraftan da çalışmalar için halktan vergi topluyordu. Komite, Şirvan’da kurulacak Bağımsız Kürt Beyliği’nin kuruluşunu ve geleceğini tartışmak üzere 1913 ilkbaharında liderleri toplayarak, Rusya ile temas kurmak üzere Kamil Bey’i Tiflis’e gönderdi. Hızlı örgütlenmeden haberdar olan devlet ise İran’dan para desteği ve bildirilerle gelen hayrettin Berazi’yi Türk ajanlar vasıtasıyla öldürerek ilk cevabını verecekti. İsyanın ilk büyük patlaması, yine Bitlis’te direnişin liderlerinden Mele Selim’in tutuklanması üzerine çıkan silahlı ayaklanma ile oldu.

İsyancılar Komaç, Tatik ve Hizan’da karakol ve birlikleri basılarak Türk askerlerin silahlarına el koydu. Mayıs 1914’e geldiğinde Bitlis’teki tüm önemli mevziler Kürtlerin elindeydi. Buna karşılık devlet Van, Muş, Erciş ve çevre vilayetlerden yoğun asker ve mühimmat sevkiyatı ile birliklerin başına getirilen İhsan Paşa eliyle şiddetli bir saldırı başlattı. Daha sonra müttefik Almanya’nın ünlü komutanı Von Sanders de “teftiş” bahanesiyle direnişin yayılma eğilimi taşıdığı Erzurum ve Erzincan bölgesinde bu saldırılara eşlik edecekti. Askeri saldı-

80 Tori, *Tarihte Kürt-Türk İlişkileri*, Pêri yayınları, İstanbul, 2002, s. 183

Devrimci Marksizm

rılara ilgili, ilgisiz binlerce Kürdün tutuklanması, daha sonra bir devlet geleneği haline gelecek olan ev yakmalar, "mıntika boşaltmalar", direnişçilerin örgütsüzlüğü ve dağımlığı ve nihayet ciddi oranda direnişçinin ilerleyen aşamalarda saf değiştirmesi eklenince, ayaklanma iki ay gibi bir sürede bastırıldı. İlk adımda Şeyh Said Ali ve Şehabettin idam edildi, Kamil Bedirxan tutuklanarak İstanbul'a gönderildi. Bunu, Bitlis'teki Rus Konsolosluğu'na sığınan Mele Selim ve diğer önderlerin, kısa süren diplomatik krizden sonra, Osmanlı askerlerinin konsolosluk binasına girmesi ile teslim alınıp, idam edilmesi izledi. Tarih 21 Haziran 1914'ü gösterdiğinde isyan bütünüyle sonlanmıştı.

Hevî'nin kuruluşunda öncü olan, gücünü etkisini maddi güçten çok, Diyarbakır'daki itibarından alan Cemilpaşazade ailesi üyelerinin çoğu I. Paylaşım Savaşı'nın ilan edilmesiyle askere alınınca Hevî de faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaktı.

I. Emperyalist Paylaşım Savaşı'nın Kürtler açısından en önemli sonucu, yüzyıllardır Ermenilerle iç içe yaşadıkları bölgelerin, az önce bahsedildiği gibi Hamidiye Alayları'nın da önemli rolüyle tehcir ve kitlesel soykırımla Ermeni halkından arındırılması oldu. Bu da Kürtlerin yaşadığı bölgelerin etnik yapıları bakımından, neredeyse homojen bir hale gelmesi demektir, bu durumun ise savaş izleyen 20 yıl boyunca Kürt hareketleri üzerinde önemli bir etkisi olacaktır. Savaş yıllarında Kürt politik örgütlerinin eylem ve etkinliklerinde bir gerileme görüldüyse de, Sevr görüşmeleri ve sonrasında, bu eylem ve etkinlikler yeniden canlılık kazandı.⁸¹

Sevr: Hayâl ve hüsrân

Mondros mütarekesinin hemen ardından Kürt Teali Cemiyeti Abdülkadir Bey, Babanzade Şükrü Paşa ve Bedirxanlar'dan Emin Ali Bey tarafından yeniden kuruldu. Ancak Şurayı Devlet Başkanı olan Seyyid Abdülkadir "Kürtlerin istiklal değil muhtar bir idare istedikleri"ni belirten bir açıklama yapınca Cemiyet ikiye bölünecek ve bağımsızlık yanlısı Teşkilat-ı İcimaiyye adlı grup kendisini Hevî'nin son yayın organı Jîn aracılığıyla ifade etmeye başlayacaktı. Bu esnada I. Paylaşım Savaşı'nda gerek merkezde gerek Kürdistan'da İstanbullu aydınlar, yerel halkla çok daha yakın ilişkiler kurmuş, Diyarbakır başta olmak üzere çeşitli taşra merkezlerinde kendilerini Kürt Teali Cemiyeti'nin şubesi ilan eden birçok Kürt Kulübü'nün açılmasıyla çok ciddi temsil yetkisi kazanmışlardı. Örneğin İstanbul'da çoğunluğunu hamalların oluşturduğu Kürt loncaların kendi sözcülerinin Seyyid Abdülkadir olduğunu bildirmesi, işgal kuvvetlerinin Kürt Teali Cemiyeti'ni ciddi bir muhatap olarak kabul etmelerine yol açacaktı. Barış gö-

81 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Hêvîya Gel Yayınları, Köln, 1990, s. 21

rüşmeleri için Paris'e giden Osmanlı heyetinin başında bulunan Şurayı Devlet Başkanı Seyyid Abdülkadir *“Türklerin şu düşkünlik zamanında onlara darbe indirmekliğimizin Kürtlük şiarına yakışmadığı”* açıklamasıyla Kürdistan'ın bağımsızlığının barış görüşmelerinde karara bağlanmasına karşı çıkıyor, buna karşılık Kürtlerin bir diğer temsilcisi Şükrü Paşa ise manda yönetimi altında ya da Ermenistan'la konfederatif bir yapılanma içerisinde *“Bağımsız Kürdistan”* tezini savunuyordu. Nihayet, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr antlaşmasının 89. Maddesi Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde kurulacak Ermenistan'la Türkiye arasındaki sınırın tespiti konusundaki kararı ABD başkanı Wilson'a bırakıyordu. Wilson Amerikan mandası altında olacak bu Ermenistan'ın sınırlarını Muş, Erzincan, Bingöl, Ağrı ve Iğdır'ı da içerecek şekilde genişletti. Anlaşmanın 62. maddesi *“Fırat'ın doğusu ve Ermenistan'ın güneyinde yaşayan”* Kürtlere yerel özerklik verilmesini öngörüyor, 64. madde ise *“62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgede bulunan halk çoğunluğu(nun), Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olmak arzusunu izhar ederse ve milletler topluluğu konseyine müracaat ederse ve şayet konsey de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğu kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye'nin bu tavsiyeye aynen uymasını”* karar altına alıyordu.⁸²

Burada çarpıcı olan şey; Ermenistan'ın sınırlarının ABD başkanı Wilson'un kararı doğrultusunda belirlendiği durumda, bu haliyle kurulsaydı bile potansiyel Kürt Devleti'nin Kürtlerin yaşadığı toprakların en yoksul ve verimsiz üçte birini oluşturan Harput, Dersim, Hakkari, Siirt ve Diyarbakır ile sınırlı olacağı anlamına geliyordu. Bu gelişmeler üzerine, daha barış görüşmeleri sürerken gerçekleşen uzun tartışmalarla birlikte Mustafa Kemal ve adamlarının Kürt vekillerinin çoğunu *“bir şekilde”* ikna etmesi⁸³ üzerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne sadık *“hükümet”* kuvvetleri Ağustos ayı içerisinde Diyarbakır'daki Kürt Teali Cemiyeti'ni kapatacak ve cemiyetin en faal üyelerinden Ekrem Cemil Paşa şehirden kaçarak İstanbul'a gitmek zorunda kalacaktı. Eylül ayı içerisinde ise yine güney vilayetlerinde Paris Barış Görüşmeleri adına bölgede nüfus tespiti çalışmaları yapan bir İngiliz heyetinin çalışmaları Mustafa Kemal'in emriyle durdurulmuş, yıl sonuna kadar güney vilayetleri ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu Kuvayı Milliye hareketi içinde yer almaya ikna edilmiş, yapılan seçimlerde Müdafaa-i Hukuk

82 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, Cilt 6, s. 1904

83 Bu *“ikna”* süreci esasen M.Kemal'in pragmatik politika yapış tarzının önemli bir göstergesidir. Bu konudaki görüşmeler için bkz. İsmet Şerif Vanlı'nın *“Dünden Bugüne Kürt Sorunu ve Geleceğe Dönük bazı Çıkarsamalar”* adlı alıntı ağırlıklı uzun makalesi, Özgür Üniversite Forumu *“Ortadoğu”* Dosyası, 3/1998, Ankara. Aynı şekilde daha kapsamlı ve *“içerden”* bilgi için bkz. Neredeyse tamamı resmi belgelerden oluşan, Doğu Perinçek, *Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

Devrimci Marksizm

Cemiyeti'nin adayları kazanmıştı. **Yani başlangıçta birazcık umut vaad eden, Kürtleri hayâle sevk eden Sevr süreci Kürtler için yine hüsrânla sonuçlanacaktı.**

Ulusal bilinç şaha kalkıyor: Koçgiri

Kemalizmin Kürtleri her türlü burjuva yöntemlerini kullanarak “kazanma” operasyonu, Alevi Dersim ve Koçgiri aşiretleriyle ilgili olarak başarılı olamamıştı. Bu aşiretler hem Alevi oldukları için, hem de yaşadıkları coğrafyanın ulaşıl-mazlığı sayesinde merkezi Osmanlı iktidarı karşısında özerkliklerini koruyabilmiş olma özellikleri ile çoğunluğu Sünni olan Kürt aşiretlerden farklı idi. Merkezi devlet vergi vermemiş, I. Paylaşım Savaşı'nda savaşmamış, 1915 Ermeni soy-kırımına ve devamında gelen şiddet olaylarına katılmamıştı. Üstelik 1916 yılında Ruslar Dersim sınırlarına ulaştığında, Koçgiri aşiretinin reisi Mustafa Paşa'nın kâtibi, efsanevi şair ve direnişçi Alişer Efendi vasıtasıyla Sivas merkezli bağım-sız bir Kürdistan talebiyle onlarla diplomatik temaslar kurmuşlardı. Ruslarla anlaşma sağlanamayınca Alişer Efendi politik önder vasfıyla bu kez farklı aşiretler içerisinde ulusal bir başkaldırı örgütlemeye çalışıyordu.

Koçgiri aşiretinin Kuvayı Milliye'ye karşı muhalefeti, onları İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'ne yaklaştıracaktı. Koçgiri mensubu Alişan Bey, Millet Meclisi başkanlığına ve cemiyet aracılığıyla Paris'teki barış görüşmelerine çektiği telgrafta “...meclisteki mebusların Dersim'i temsil hakkına sahip olmadıklarını, Dersim'in müstakil bir idare istediğini, ancak bu milli talebin Ankara Hükümeti tarafından kabul ve resmen ilanından sonra Kürdistan'ın bir konfederasyon şek-linde hükümetle işbirliği yapabileceğini” bildirdi.⁸⁴ 1920 yazında, cephe gerisin-de, Sivas ve Elazığ yörelerinde Koçgiri aşiretleriyle Kuvayı Milliye arasında da ilk çatışmalar çıktı. Daha sonra Koçgiri ve Dersim aşiretleri arasında kalıcı bir ittifak kurulmasını sağlamak üzere Kasım 1920'de Alişan Bey, 100 kadar askerle birlikte Dersim dağlarını aşarak Hozat'a geçti ve burada toplanan Dersim aşiret-leriyle birlikte ünlü Hozat muhtırası hazırlandı.

Hozat aşiret reislerinden Meço Ağa tarafından “24 saat içinde cevap ge-tirmezsen gözlerini oyarım” tehdidiyle Dersim Mutasarrıfı Rıza'ya iletilen ünlü muhtıranın içerdiği başlıca talepler şunlardı:

1. Kürdistan Muhtariyet İdaresi'ne(özerk Yönetimi) muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu bapta kararının Ankara Hükümeti'nin kabul edip et-medığının açıklanması;

2. Kürdistan Muhtariyet İdaresi konusunda Mustafa Kemal hükümeti'nin ivedi olarak yanıt vermesi;

84 Koçgiri Halk Hareketi 1919-1921, Kolektif Çalışma, Komal Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 52

3. Elaziğ, Malatya, Sivas, Erzincan hapisanelerindeki bütün Kürtlerin derhal bırakılması;

4. Kürt çoğunluğu bulunan muntukalardan Türk memurların çekilmesi;

5. Koçgiri muntukasına gönderildiği haber alınan müfrezelerin derhal geri çekilmesi.

Görüldüğü gibi yüzyılın ilk büyük Kürt isyanı olan Koçgiri İsyanı'nda başından beri **son derece ileri ulusal talepler** ileri sürülüyordu.

Koçgiri İsyanı'nın bir diğer özelliği, sembolik olarak bu topraklarda göndere Kürdistan bayrağı çekilen ilk isyan olmasıydı.⁸⁵

Sonuç olarak Koçgiri İsyanı 17 Haziran'da kanlı bir biçimde bastırılacak ve Alişer Efendi ve Baytar Nuri idam edilecekti. İsyân sırasında orduya gönderilen tenkil emri ise bugün yapılanların “ata”sı olması anlamında çok önemli bir belgedir. Aynen şöyle:

“Tahrirçi, karıştırıcı ve eşkiya reisi olanlar yakalandıkça tutuklu olarak ve kaçmalarına hiçbir şekilde meydan verilmeyerek Sivas Merkez Komutanlığına sevk ve teslim olunacaklardır. Bunların isyan ve eşkiyalıkta ayak direyenlerin mallarına el konulacak ve en yakın hükümet merkezine teslim ile evleri yakılacak ve yıkılacaktır. Ayaklanmakta ve eşkiyalıkta ayak direyenler tek kişiler olmayıp da köy halkı oldukları takdirde bu işlem bütün köy için uygulanacaktır.”⁸⁶

Bazı şeyler hiç değişmiyor değil mi?

İki karakterli isyanın adı: Şeyh Said

29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ile birlikte Kürt aydınlarında yeni bir hareketlenme ve buna bağlı olarak örgütlenme süreci başladı. Büyük ve söz sahibi aşiret reisleri ve şeyhlerin, Hamidiye alaylarından yetişmiş subayların da içinde bulunduğu bu örgütlenmenin öncüleri ise, Cibran aşiretinden Albay Halit Bey ve Bitlis emirlerinin soyundan gelen Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'di. Yusuf Ziya Bey'in, 1923'teki İkinci Meclis seçim çalışmalarından yararlanarak ilişki kurduğu kişiler arasında, daha sonra ayaklanmaya adını verecek olan özellikle Diyarbakır'ın kützeydoğusundaki Zazalar arasında çok etkili olan Şeyh Said de vardı. Gizli örgüt olarak Azadi adını alan bu grup, ilk kongresini 1924'te yaparak “bütün Türkiye Kürdistanı ölçeğinde genel bir ayaklanmanın çıkarılmasına ve

85 Bu “bayrak olayı” 6 Mart günü Koçgiri aşiretinin bir günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirdiği Ümraniye'de gerçekleşmişti.

86 *Koçgiri Halk Hareketi 1919-1921*, Kolektif Çalışma, Komal Yayınevi, İstanbul, 2006.

bunun için yabancı güçlerle ilişki kurulmasına” karar verdi. Mart 1924’te hilafetin kaldırılması, bu ayaklanmanın “ulusal” niteliğinden çok “dinsel” yanının ön plana çıkarılmasına malzeme olacak bir şekilde, Azadi’nin propagandasında dini unsurlardan giderek artan ölçüde yararlanılması sonucunu doğuracaktı. Ağustos 1924’te Nasturi ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilen alaydaki Kürt subayların Yusuf Ziya Bey’in gönderdiği şifreli bir telgrafi yanlış anlamaları üzerine gelişen olaylar sonucunda Yusuf Ziya ve Albay Halit Bey de dâhil olmak üzere, önder kadroların önemli bir bölümü tutuklanmış, Şeyh Said yalnız kalmıştı. 1924 kışı başında anayurdu olan Hınıs’tan ayrılarak, Çebekçur, Palu, Lice ve Hani yörelerini kapsayan uzun bir gezi sonrasında rivayete göre 1925 kışı içerisinde Şeyh Said, Azadi’nin ikinci bir kongresini toplamayı ve burada savaş planlarını tespit edecek bir savaş konseyi oluşturmayı başarmıştı. Öngörülenden erken başlatılan ayaklanmada isyancılar 4 Şubat’ta Darhîni şehrini ele geçirerek bağımsız Kürdistan’ın başkenti ilan ederek, Diyarbakır üzerine doğru hareket ettiler. Aynı sırada, Şeyh Said’in isyan bayrağını açtığını haber alan diğer aşiretler değişik yörelerde yeni cepheler de açıyorlar, hiç değilse Murat çayı vadisinde ayaklanma genel bir nitelik kazanıyordu.

Buna Çemişkezek ve Pötürge gibi yörelerde de doğrudan doğruya savaş konseyi tarafından örgütlenmemiş kendiliğinden ayaklanmalar eklendi. Çebekçur, Maden, Siverek, Ergani gibi kasabalar ciddi bir direnişle karşılaşılmadan ele geçirildiler. Şeyh Said’in oğlu Şeyh Ali Rıza’nın kumandasındaki aşiretler Muş ve özellikle Azadi önderlerinin tutuklu bulunduğu Bitlis’i almak üzere doğuya doğru hareket edince, bu haberi alan vilayet yetkilileri Cibranlı Halil’le Yusuf Ziya Bey’leri hücrelerinde öldürecekti. Giderek kuzeye yayılan ayaklanma yetersiz örgütlenmeye rağmen Elazığ örneğinde olduğu gibi beklenmedik başarılar da elde edecekti. Bu arada T.C., Fransızlarla varılan özel anlaşma sonucu, kısmen Fransız mandası altındaki Suriye topraklarından geçen Bağdat demiryolu aracılığıyla bölgeye asker taşıyordu. Net bir rakam telaffuz edilmemekle birlikte T.C. isyan dolayısıyla bölgeye 35 bin ila 200 bin arasında Türk askeri sevk edecek, isyanın bastırılması sırasında yine tahminlere göre T.C. ordusu bütün Kurtuluş Savaşı sırasında verdiğinden daha çok daha fazla kayıp verecekti. Bölgeye sevkedilen asker sayısının 200 bin olmuş olması pek muhtemeldir. Zira 20 Mayıs 1921 tarihinde Ankara’daki Fransız Ticaret temsilciliği’ne ordu yetkililerinin yapmış olduğu başvuruda istenen malların listesi şöyleydi: ⁸⁷

- 1)Askerler için 200.000 çift yün çorap
- 2)Askerler için 200.000 çift deri ayakkabı
- 3)Askerler için 200.000 yün elbise
- 4)Askerler için 200.000 yün palto

87 Aktaran Hasan Yıldız, *Kürt Siyaseti ve Modernizm*, Nüjen Yayınları, İstanbul, 1996, s. 78

- 5)Askerler için 200.000 yün kuşak
- 6)Askerler için 200.000 su geçirmez sırt çantası
- 7)Askerler için 200.000 demir veya alüminyum matara
- 8)Askerler için 200.000 battaniye
- 9)Askerler için 200.000 Amerikan tipi 4-6 kişilik portatif askeri çadır
- 10)Askerler için 250.000 savaş sargı paketi
- 11)Askerler için taşınması kolay 3 bin mesafelik bir radyo istasyonu
- 12)Askerler için uçak aletleri
- 13)50.000 kg. gazete kağıdı.

Bu 200.000 rakamı ile ifade edilen malzemelerin 200.000 kişi için tek tertip mi, 100.000 kişi için iki tertip mi, yoksa 50.000 kişi için dört tertip mi olduğu tartışılabilir, rakamların işaret ettiği askeri operasyonların korkunçluğunu tartışmaya herhalde gerek yok!

Şeyh Said İsyanı, Kürdistan tarihinin hiç şüphe yaratmayacak biçimde en yaygın ve en görkemli isyanıdır. Ancak yukarıda kısaca ifade edildiği gibi, gerek önderinin “şeyh” kimliği, gerek isyanın gerçekten de dinsel amaçlarının bulunması, gerekse T.C. ve egemenlerde yarattığı olağanüstü korku, onun ana şiarı olan “ulusal özgürlük” talebinin arka plana itilmesine, bütünüyle din odaklı, gerici bir isyan olarak yansıtılmasına yol açacaktır.

İsyancılar Diyarbakır kuşatmasını kaldırmak zorunda kalacak, bunun üzerine Türk ordusu ile aşiret orduları arasında yaşanan meydan savaşları sonucunda, aşiret orduları korkunç bir yenilgiye uğratılacak, Şeyh Said ve 47 arkadaşı Haziran’da yargılanarak Eylül’de asılacaktır.

İşin ironik tarafı Şeyh Said ve arkadaşlarının idam hükmünü veren İstiklal Mahkemesi’nin etkili üyelerinden Ali Saip (Ursavaş) 1920’den, öldüğü yıl olan 1940’a kadar Urfa ve Adana’dan milletvekilliği yapmış bir Kürttü. Ali Saip’in acımasızlığını, 1920–50 yılları arasında Van milletvekilliği yapmış bir Şeyh olan İbrahim Arvas anılarında şöyle anlatıyor:

“Ne kadar baba oğul mahkûmlar varsa, evvela babasının gözü önünde, oğlunu astırır, sonra babayı asardı. Bu hususta babanın feryadı figanları zerre kadar kalbine tesir etmezdi”⁸⁸

Şeyh Said ve arkadaşlarının idam edilmesi isyanı bitirmeyecek, çete savaşlarıyla sürdürülen ayaklanma, sınırları giderek daha genişleyen bir bölgeye yayılacaktı. Devamında ise Takrir-i Sükûn Yasası ile Türkiye içindeki her türlü muhalefeti, özellikle Kürtleri ve sosyalistleri tamamen susturma yoluna girmiş olan

88 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, Cilt 6, s. 1908

hükümet de giderek daha acımasızlaşan şiddet önlemlerine başvuracaktı.

Bağımsız direnişler

Şeyh Said İsyanı'ndan sonra gerçekleşen bağımsız ancak yerel düzeyde etki yapan ve bunlardan da önemlisi Kürt halkının direniş geleneğinin yerel uğrakları olma ve süreklilik taşıması itibarıyla önem taşıyan küçük direnişleri de anmak gerek.⁸⁹ Bunlardan ilki 1925 yılında Şemdinli'ye bağlı Nehri köyünde Seyit Abdullah ve Seyit Müslîh'in adıyla anılan ve 10 Haziran'dan Ağustos sonuna kadar sürer. İkincisi Raçkotan ve Raman aşiretlerinin adıyla anılan, Garzan, Beşiri, Kulp ve Sason çevresinde gelişen isyandır. Bu isyanın temel özelliği ise, bastırılmasında işbirlikçi (caş) Kürt aşiretlerinin rol oynamasıdır. 5 ay kadar süren bu direniş de Şubat 1927'de köy basma ve yüzlerle ifade edilen kitlesel katliam ve önderlerin idamıyla bastırılır. Bir diğer direniş Mutki odaklıdır. Mayıs 1927'de 35 köyün zorla göç ettirilmesine karşı başlatılan bu isyanın önderleri ise; Elîyê Unis (Mehmet Ali Yunus), Şeyh Abdurrahman ve Zorkili Selim'dir. 12 aşiretin ve 1900 silahlı insanın katıldığı direniş, karşısındaki olağanüstü sayıdaki asker ve teçhizatın gücüne ancak 3 ay dayanabilecektir. Bu direnişin bastırılması ise, bölgede 22 köyün fiilen yakılması, kadın çocuk, yaşlı demeksizin yüzlerce insanın, hatta bu insanlara ait hayvanların dahi kurşuna dizilmesi ile tarihe geçecektir.⁹⁰

Ağrı direnişi

1927'ye gelindiğinde, Koçan aşiretine karşı girişilen harekâtın istenilen sonucu vermemesi ve Şeyh Said'in ayaklanmasını izleyen çete savaşlarına son verilmemesi üzerine Kürtlerin yaşadığı bölgelerin büyük bölümünü kapsayacak şekilde bir "Genel Müfettişlik" kuruldu ve bu göreve İbrahim Tali (Öngören) atandı. 1925'i izleyen yıllarda Kürt örgütlerinde çalışmış aydınların örgütlenme faaliyetleri sonucunda Lübnan'ın Bihamdun kasabasında mevcut bütün Kürt örgütlerinin yanı sıra, Türkiye, Irak ve Suriye'de yaşayan muhalif aşiret reislerini de biraraya getiren, bu yönüyle Kürtlerin ilk "ulusal birlik" denemesi olan Xoybûn (Bağımsızlık) örgütünün ilk kongresi toplandı. Kürt aydınları ve halkı üzerinde önemli bir prestije sahip olan Xoybûn 1928 yılında Genel Müfettişlik'e karşı ciddi bir propaganda savaşı yürüttü. Hükümetin "genel af" ilanına ise, Xoybûn her yerde silahlı aşiretleri affa kanmamaya çağırarak bildiriler yayınlamaya karşılık verdi. Tam bu dönemde Nasturi ayaklanması sırasında Irak'a kaçmış olan İhsan Nuri Bey, İran üzerinden Celali aşiretinin ayaklanmış olduğu Ağrı'ya geçmiş, orada isyan etmiş olan aşiret reislerini silahlı bir halk hareketi halinde örgütlemiş, Ağrı adlı bir gazete çıkarmaya başlamış ve Xoybûn'la ilişki kurmuştu. Bu

89 Torf, *Tarihte Kürt-Türk İlişkileri*, Pêri yayınları, İstanbul, 2002, s. 201

90 Torf, a.g.e., s. 213

ilişki sayesinde, Xoybûn o zamana dek birbirinden bağımsız şekilde süren çete savaşlarını Ağrı'ya yöneltti, bunun üzerine Eylül 1928'de T.C. hükümeti İhsan Nuri ile görüşmelere başlamak zorunda kaldı. Görüşmeler devam ederken Celali aşireti reisi İbrahim Heski Tello da Xoybûn temsilcisi olarak “kurtarılmış bölgeler”deki sivil yönetimi devralıyordu. 1929'da kurtarılmış bölgelerin sınırı Van ve Bitlis'in kuzeyine kadar uzanmıştı. İsmet Paşa, görüşmelerin sürmesinin isyancıları güçlendiğine karar vererek (ki doğru bir tespittir) Haziran 1930'da büyük bir askeri bir saldırıya karar verdi. İhsan Nuri bir ay süren çatışmaların sonucunda 1.700 esir almış, 600 makineli tüfek ve 24 top ele geçirmişti.⁹¹ Türk ordularının İran sınırını aşarak Ağrı'yı kuşatması, Sovyetler Birliği'nin diplomatik baskısıyla da İran'ın Kürtlere yardımı kesmesi üzerine, ayaklanma ancak sonbahara kadar direnebilecekti.

Türk ordusunun bu dönem yaptığı büyük saldırının acımasızlığına ve sonuçlarına ilişkin yeterince bilgi almaya yetebilecek nitelikte iki alıntı yapacağız.

Birincisi; bir gazete haberi... Haber 16 Temmuz 1930 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Yusuf Mahzar imzasıyla yayımlanır:

“Eşkiyaya iltica eden köyler, tamamen yakılmaktadır. Zilan harekâtında imha edilenlerin sayısı 15.000 kadardır. Zilan deresi ağzına kadar ceset dolmuştur.”

İkincisi; dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'm, 18 Eylül 1930'da Başbakanlığa sunduğu rapor:

“Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dâhilindeki asayişsizliğin en önemli amillerinden olan Aşkirik, Gürk, Dağbey, Haryi köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk gördüm. (...) bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim”⁹²

Devlet kaynaklı yoğun fiziki şiddet, yasal alanda da adım adım yükseltilen şiddet ve tehdit dalgasıyla sürdürülecekti. Bu “yasal şiddet ve terör”e ilişkin en çarpıcı örnek ise 1930 tarihli, “1850 Sayılı Yasa”dır. Yasanın birinci maddesini dokunmadan aktarıyorum:

“20 Haziran 1930'dan 10 Aralık 1930'a kadar devlet ya da vilayet temsilcileri, askeri ya da sivil yetkililer, jandarma ya da korucular, ya da üst makamlara

91 *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, SSCB Bil. Akad. Doğu Bil. Ens.-Ermenistan SSC Akad. Bil. Ens. Kürt Kom., Pêri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 174-182

92 Halhi, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*. 1972, s. 321

yardım eden, ya da tek başına hareket eden siviller tarafından Erzincan vilayetindeki Pülümür ve birinci müfettişlik bölgesi dahil olmak üzere Erciş, Zilan, Ağrı Dağı ve çevreleyen bölgelerde meydana gelen isyanların takibi ve bastırılması sırasında, tek başına ya da topluca işlenen cinayetler ve diğer eylemler suç olarak görülmecektir.”⁹³

Devlet eliyle bizzat yürütülen, yukarıda örneği aktarılan sistematik şiddet bir yana “katliam” a yardım eden, ya da bağımsız olarak ayrı katliam gerçekleştiren “sivil” katillerin bu denli açık korumasını, 2. Emperyalist Paylaşım Savaşı sonrasında Nazi subaylarını kollamaya çalışan Vatikan bile başaramayacaktı!

T.C. 1932 yılında o güne kadarki zorunlu göç ve iskân uygulamalarını daha da genelleştirip, kurumlaştıracak olan korkunç bir yasa çıkardı. Bu yasaya göre bütün T.C. toprakları dört mıntıka ayrılıyordu:

- “1 Numaralı mıntıka, Türk kültürüne mensup nüfusun yoğun olduğu bölgeler;
- 2 Numaralı mıntıka, Türk kültürü içinde asimile edilebilecek yerler;
- 3 Numaralı mıntıka, Türk kültürüne mensup muhacirlerin (...) serbestçe yerleşebileceği yerler;
- 4 Numaralı mıntıka, sıhhi, maddi, harsi, siyasi, askeri, inzibati sebeplerle boşaltılması şart, açıkça iskân ve ikamet yasak olduğu yerler.”

4 numaralı mıntıka ise münhasıran Dersim’i tarif ediyordu.⁹⁴ Bu ve bunu izleyen ve tamamlayan bir dizi hukuksal saldırıya, 1930’ların ikinci yarısında özellikle Akdeniz ve Balkanlar’da bütün devletleri etki altına almış olan Mussolini ve Hitler faşizminin Ankara’dan da yoğun destek görmesi üzerine, topyekün bir askeri bir saldırı da eşlik edecekti. Bu dönemde Kemalizmin Türkiye algısını göstermek açısından bir yasaya daha göz atmakta fayda var. 1934 tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu, tarumar etme politikalarına altyapı olacak şekilde Türkiye’deki halkları şöyle bölümlendiriyordu:⁹⁵

- “1. Türkçe konuşan ve Türk etnisitesinden olanlar.
2. Türkçe konuşmayan, fakat Türk kültüründen sayılanlar.
3. Ne Türkçe konuşan, ne de Türk kültürüne ait olanlar.”

İkinci maddede Arnavut, Çerkez, Pomak, Tatar... vs. olmalarına karşın “Türk” sayılan Balkan ve Kafkas göçmenleri kastediliyor. Üçüncü maddede ise hiç kuşku yok Kürtler ve Araplar.

93 *Koçgiri Halk Hareketi 1919–1921*, Kolektif Çalışma, Komal yayınevi, İstanbul, 2006, s. 97

94 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, Cilt 6, s. 1913

95 Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu; Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 103

Emekçilerin ve ezilenlerin tarihini yazarken, bu topraklarda “bölücülüğün” ne zaman ve kiminle başladığını hatırd tutmakta fayda var!

...ve Dersim

*“Li ser vê riya dejwar
Min jike pir hewar
Da ji bo we jî rojekê
Dunya bibe gûl nihar”
Nûrî Dêrsimî*

*“Bu güç yolda
Ben de imdat (hewar) diye çok bağırdım
Bir gün sizin de
Gül dolu dünyanız olsun diye”*

T.C. hükümetinin 1936’da aldığı Dersim yakınlarına yeni garnizonlar kurma kararı, Kürt aşiretleri arasında büyük bir tepki yarattı. Kürdistan’ın en sıra dışı önderlerinden, örgütçülüğünün yanında cesareti ve mütevazılığı ile halk ve aşiret önderleri arasına çok büyük etki sahibi olan Seyyid Rıza, bölgede askeri garnizon istemeyen aşiretlerin temsilcisi olarak, bu kararın geri alınması için General Abdullah Alpdoğan’la bir görüşme yaptı, ancak bu görüşmede anlaşma sağlanamayınca, geri dönüp bu gelişmeyi diğer aşiret liderlerine aktardı. Görüşmelerin devam edeceği beklentisine rağmen General Alpdoğan bir genelge yayınlamakla “bütün Kürt aşiretlerinden 200 bin silah toplamalarını” istemiş, hemen ardından da yerel garnizonlar yapımına başlanması üzerine bölge halkı bazı şantiyeleri basarak nöbetçilerin silahlarına el koymuştur. Seyyid Rıza, General Alpdoğan’dan “genelgesini iptal etmesini ve Kürt halkının ulusal haklarını güvence altına alan yeni bir bölgesel yönetimin oluşturulmasını” istedi. Bu talebe verilen cevap bölgeye toplam 50.000’in üzerinde insan gücüne sahip üç Kolordu’yu bölgede konuşlandırarak, Dersim’i kuşatmaya almak oldu. Şiddetli çatışmalar başlamış, ancak hükümet büyük saldırı için 1937 ilkbaharını beklemişti. Pilotlarının başında, “ilk Türk kadın pilotu”, Mustafa Kemal’in manevi kızı Sabiha Gökçen’in de bulunduğu hava kuvvetlerinin dağ, taş, köy mezra demeden yaptığı bombardımana, karadan da kimyasal silahlar ve top mermileri eşlik edecekti.⁹⁶

Bu çatışmalar sürerken Elazığ’a arabuluculuk için giden Seyyid Rıza’nın oğlu Bra İbrahim dönüşte İstihbarat Şefi Binbaşı Şevket’in adamları tarafından öldürülecekti. Oğlunu öldürenlerin kendisine teslim edilmesini isteyen Seyyid Rıza’nın bu talebi reddedilecek, bunun üzerine de çatışmalar yeniden başlayacaktı. Eylül 1937’de ise hükümet yetkilileriyle görüşmek üzere Erzincan’a giden Seyyid Rıza tutuklanacak, sorgusu sırasında, kendisine Seyyid Rıza olup olmadığını soran Genel Müfettiş İzzettin Paşa’ya söylediği şu sözler ise tarihe geçecekti:

96 Ahmet Kahraman. *Kürt İsyanları-Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, S.303

Devrimci Marksizm

“Ben Dersim’li Rizo’yum, Dersim’de her meşe altında ve her dağ başında binlerce Rizo vardır. Şu halde siz hangi Seyyid Rıza’yı soruyorsunuz?”⁹⁷

18 Kasım 1937’de, sadece 14 gün süren yargılama sonucunda aralarında oğlunun ve kardeşinin de bulunduğu toplam 11 kişi Elazığ’ın Buğday Meydanı’nda asılacak, daha sonra da cesetleri Elazığ sokaklarında halka teşhir edildikten sonra da, bugün hâlâ “güncel” olan bir yöntemle (son olarak 2005 Ağustos’unda Batman Beşiri kırsalında yakalanan HPG gerillalarına yapıldığı gibi) yakılacaktı. Seyyid Rıza’nın, bütün bir yaşamını ve ütopyasını özetleyen son sözleri ise şöyleydi:

“75 yaşındayım. Kürdistan şehitlerine kavuşuyorum. Kürt gençleri intikamımızı alacaklardır. Yaşasın Kürtlük ve Kürdistan”⁹⁸

Devletin deyim yerindeyse uykularını kaçıran Dersim İsyanı’nın bastırılması için 1930 yılında Jandarma Genel Komutanlığı’nın Büyük Erkânı Harbiye’ye sunduğu raporda önerilen tedbirler gelecekteki politikalara yol gösterici nitelikte olması vasfıyla son derece çarpıcıdır.⁹⁹

- A. Asayiş için bir dağ livası bulundurulması,
- B. İcap eden yerlerde blok havuzlar yapılması,
- C. İdari teşkilatı yeniden tanzim ve islah,
- D. Yerli memurların kâmilten çıkarılması, Dersime en iyi memurların tayini,
- E. Yüksek idare memurlarına adeta koloni idarelerindeki salâhiyetin verilmesi,
- F. Propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklüğün telkini,
- G. Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması (Büyük kız çocuklarının okutulması)”

(Yazım hatası belgenin orijinalinde yer almaktadır-Ş.R.-)

Uzun tespit ve verilerle dolu raporun bu maddelerin devamında gelen sonuç kısmı ise en hayati yeridir:

“Hulâsa, Dersim evvelâ koloni gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mahzar kılınmalıdır.”

Bu raporda yer alan dört esaslı unsur dikkati cezbetmektedir. Birincisi ve

97 *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, SSCB Bil. Akad. Doğu Bil. Ens.-Ermenistan SSC Akad. Bil. Ens. Kürt Kom., Pêri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19

98 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, Cilt 6, s. 1905

99 *Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı’nın Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 183

en önemlisi; belki de ilk kez resmi bir belgede “koloni idaresi” kavramı kullanılmaktadır. Bilindiği gibi “koloni”, “sömürge”nin Frenkçesidir. Dolayısıyla devletin en azından o bölgedeki sömürgeci rolü açık ve net bir biçimde itiraf edilmektedir. İkincisi; bu itirafla birlikte, hakkını teslim etmek gerekirse sonradan da “iyi” uygulanacak olan “asimilasyon” itirafı gelmektedir. Üçüncüsü; görüyoruz ki bugün de artık bölgenin “ayrılmaz parçası” olan ve birçok katliam ve işkence olayına imza atmış olan özel birim “Dağ Tugayı”nın mazisi oldukça derinmiş. Dördüncüsü ise, son maddedeki “*Büyük kız çocuklarının okutulması*” tedbiri, “sivil örgütlerin” ve burjuva medyasının parlak reklamlarla ve envai çeşit promosyonlarla yürüttüğü “*Baba Beni Okula Gönder*” kampanyasını hatırlatmaktan öte bizzat kendisidir! Ne tesadüf ama; demek bütün bir halkın gözünün içine baka baka, o halkın her halkınki kadar güzel çocuklarını neredeyse hiç anlamadığı bir dilde okumaya, sabahın köründen başlayarak kendi dilini, kültürünü, hâsılı varlığını büsbütün inkâr edercesine “Ne Mutlu Türküm Diyene!” diye bağırmaya çağırın, üstelik bunu “çağdaşlık”, “modernlik” adına çoğunlukla da “sivil toplum örgütlerince” yürütülen bu kampanya **ne yeniymiş, ne orijinal, ne de sivil!**

Bu büyük isyan döneminde farklı kaynaklarca dillendirilen bir iddiaya göre, bölgede en az 40.000’in üzerinde Kürt katledilmiş, yine en az 3.000 kişi zorunlu göçe tabi tutulmuştu.

Dersim’de 1920’de Kuzeyli Kürtlerin manifesto niteliğindeki “Hozat Muhtırası”yla başlayan uzun ve zorlu bağımsızlık mücadelesi yükselişi 18 yıl sonra, 1938 sonunda yine Dersim’de acımasızca bastırılacak, bu süreci ise uzun bir sessizlik dönemi izleyecekti.¹⁰⁰

22 Ocak 2007, Adana

100 Torî, *Kürtlerin Yakın Çağ Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 188